

FILOZOFICKÁ ČÍTANKA

část první

Obsah

Popperovy loutky - jak být svým nejlepším nepřítelem	2
Nietzscheovo kladivo - rozbít modly	4
Descartův démon - meze pochybnosti	7
Baconova kuřata - předvídání budoucnosti	10
Kantovy brýle - člověk středem vesmíru	13
Benthamův vypočet - matematika jako vodítka pro morálku	16
Hegelova dialektika - nacházet pravdu ve sporu	19
Turingův stroj - kalkulace nemyslitelného	22
Dawkinsův mem - jak přemýšlejí myšlenky o nás	25
Derrida a dekonstrukce - rozebírání myšlenek	28

Popperovy loutky - jak být svým nejlepším nepřítelem

Jednoho dne se chlapec zeptá matky, jestli jsou jeho hračky vzhůru, zatímco on spí. Třebaže mu matka odpoví, že nejspíš ne, nepřesvědčí ho to a vymýšlí plány, jak hračky přistihnout při činu. Napřed leží v posteli s očima pevně zavřenými a pozorně naslouchá, jestli se hračky neprozradí nějakým zvukem. Leží se zatajeným dechem, ale žádný šramot umělohmotných nožek neslyší. Předstírá hluboký spánek a pak vyskočí z postele a rozsvítí s výkřikem: „A mám vás!“ Jenže hadrové loutky a cínoví vojáčky se ani nehnu. Hmmm, jsou na mě moc rychlé, pomyslí si hoch. Pak nakáže psovi, aby u něho celou noc hlídal a dal se do štěkání, kdyby sebou jediná hračka třeba jen maličko cukla. Psisko poslušně sedí až do rána a jeho pán se těší dlouhému, nerušenému spánku. Teď přenese chlapec svoji důvěru na moderní techniku a další noc postaví před krabicí s hračkami novou rodinnou videokameru. Ráno je opět zklamaný, když na záznamu sleduje jen nehybné postoje vojáků a ztuhlé úsměvy loutek. Při snídani poprosí matku, aby mu poradila, co s tím, ale ona mu řekne, že nástražné dráty v domě nestrpí, a pokud chce nainstalovat infračervená čidla, musí si počkat do Vánoc. Chlapec odvětlí, že v takovém případě bude krabicí s hračkami na noc zamykat.

Filozof Karl Popper by chlapci dovedl poradit, i když s jeho protějšky v dospělém světě mnoho trpělivosti nemíval. Popper se narodil roku 1902 ve Vídni. Za studentských let byl nadšen myšlenkami Karla Marxe a Freudovými a Adlerovými psychoanalytickými teoriemi, jeho intelektuální sklony se zcela změnilo poté, co roku 1919 navštívil Einsteinovu přednášku o relativitě. Uvědomil si, že Einstein má kritického ducha, který u Marxe a Freuda naprosto chybí. Zatímco oba jmenovaní podle Poppera dychtili po tom, aby si potvrdili své teorie, Einstein měl dostatek odvahy vystavět hypotézu, která mohla být usvědčena z nesprávnosti. Teorii relativity nedoprovázely obvyklé fascikly líčící případy dokládající její platnost, nýbrž jasné předpovědi, které mohly být podrobeny zkoušce, a pokud se ukáže jejich nesprávnost, vyvráceny. Tento kritický duch dovedl Poppera k oblastem tak rozličným, jako je kvantová mechanika a evoluční teorie, a stál u zrodu jeho Otevřené společnosti (1945), v níž vyvracel marxismus.

Jak tomu nezdídka bývá, Popperovy politické názory příliš neladily s tím, jakým způsobem jednal ve všedním životě s lidmi: v diskusi nepřipouštěl žádné námitky. Jistý Američan, který jednou navštívil Popperův seminář, srovnával svůj zážitek s výsledkem před výborem pro neamerickou činnost. Filozof Bryan Magee (* 1930) za nejméně zajímavý první dojem z Poppera pokládal intelektuální agresivitu, s jakou se nikdy předtím nesešel. Podotýkal, že mu velký filozof v jisté době připomínal plamenomet, alespoň dokud se s věkem nezklidnil. I Popperovi nejbližší přátelé uznávali, že navzdory liberálním postojům nebyl s to přijímat názorové neshody. Jako profesor logiky a vědecké metody na londýnské ekonomické škole si mezi kolegy a studenty vysloužil přezdívku „totalitářský liberal“. Na jeho obranu lze říct, že pokud nepropraktikoval pluralismus a toleranci, které hlásal, bylo to proto, že jednal v souladu se svým širším filozofickým přesvědčením. Popper vyučoval, že bychom se měli starat více o to, zda lze prokázat nesprávnost našich názorů než jejich správnost. Na základě toho zaměřil svou prudkost na podemílání názorů těch, s nimiž nesouhlasil, a nikoli na dogmatické upevňování vlastních stanovisek.

Popper viděl, že ti, kteří hledají důkazy pro vlastní teorie, jako by byli předurčení k trvalé nespokojenosti. Podle tradičního pojetí funguje věda právě takto - metodou indukce. Vědec pozoruje svět kolem sebe a zaznamenává vzorce a pravidelnosti. Pak vypracuje teorii, jež tyto jevy objasňuje a jiné podobné předvídá. Při procházce k jezeru si zoolog může povšimnout, že všechny labutě, které potkal, jsou bílé. Vytvoří tedy hypotézu, že všechny labutě jsou bílé. S každou další bílou labutí, kterou uvidí, se bude spolehlivost jeho teorie zvyšovat. Má-li se potvrdit, musel by bohužel spatřit všechny existující labutě. Podle Poppera by zoolog udělal lépe, kdyby pátral po černé labuti - pokud by totiž takový pták existoval, jeho teorie neplatí, ať už viděl deset, nebo sto tisíc bílých labutí. Puncem vědecké teorie by tudíž neměla být její verifikace (neboť ta je nemožná), nýbrž to, že přestála soustředěné pokusy o své vyvrácení. Jestliže není žádná černá labuť ohlášena, zoolog může svou teorii pokládat v danou chvíli za potvrzenou. Vědecké teorie jsou tedy pokusní tvorové, kteří přežívají za nepřítomnosti nezvratných důkazů o tom, že je vše jinak.

Ačkoli absence důkazů o opaku je asi tím největším, čím se věda může chlubit, Popper tvrdil, že historie takových pseudověd jako marxismus a freudovská psychoanalýza je ještě mnohem žalostnější. Například astrologie vynáší předpovědi, jež jsou mnohdy mlhavé, takže nelze prokázat jejich nepravdivost, ať již nastane cokoli. Známy je starý vtip o muži pátrajícím po mezinárodním spiknutí. Když se ho otáží, co odhalil, odpoví: „Bohužel vůbec nic - jsou děsně mazaní.“ Má-li se ale teorie dotýkat skutečného světa, pak lze oprávněně očekávat, že svět, v němž bude správná, se bude lišit od světa, v němž správná nebude. Pokud se zeptáme paranoika, jak by svět vypadal, kdyby žádné mezinárodní spiknutí neexistovalo, musel by uznat, že by se zdál být úplně stejný. O paranoikově zdravém rozumu nepochybujeme proto, že věří nepravdivé věci, nýbrž proto, že jeho teorie nemá žádný zásadnější obsah. Mohli bychom dokonce připustit, že to, co paranoik tvrdí, je ve skutečnosti pravda. Ale co vlastně přesně tvrdí? Dalo by se očekávat, že případní spiklenci by se ho snažili umlčet, ale když jej nikdo nikdy nepřepadne ani neuplácí, může si prostě myslet, že vyčkávají. Mohli bychom odposlouchávat telefony podezřelých, abychom je přistihli, jak se snaží ovlivnit finanční trhy, ale jestliže se setkáme jen s nevinnými hovory, paranoik se může domnívat, že používají jiný prostředek. Někaký prostředek přece používat musí. A pokud paranoik pochybuje o důkladnosti celého pátrání, je třeba, aby stanovil, jaké další metody mají být použity.

Nakonec vyčerpáme všechny možnosti, jimiž by se podezřelí mohli domlouvat. Jestliže žádné pozorování paranoika nikdy nepřesvědčí, aby změnil názor, potom jeho teorie, ať už je pravdivá, nebo není, zřejmě nevypovídá o žádné situaci existující jinde než v jeho hlavě. Tento příklad ukazuje, že čím méně teorie připouští situace, v nichž by mohla být falzifikována, tím méně může vypovídat o světě. Má-li být teorie považována za hodnověrnou, musí něco předpovídat a riskovat své vyvrácení. Čím méně vyvracejících scénářů teorie připouští, tím více se její obsah blíží neviditelnosti. Řadu obecně zastávaných názorů nelze vyvrátit, ale ve většině případů není důvod si s nimi dělat starosti. Nemůžeme například prakticky určit, zda mimo naši sluneční soustavu existuje život, a bez ohledu na to, kolik neobydlených světů objevíme,

nikdy nebudeme s to prozkoumat každíčký kout vesmíru. Víra v mimozemšťany zůstává nadále smysluplná, jelikož stále existuje možnost, jakkoli nepravděpodobná, že někde žijí tvorové jako my. Názor, který nelze vyvrátit ani teoreticky, neříká zhola nic o světě, ale často, jak tvrdí Freud, prozrazuje mnohé o těch, kdo jej zastávají.

Chlapcova teorie o oživlých hračkách se nebezpečně přibližuje takovému bodu, kdy neprojde zkouškou falzifikace. Chlapec může trvat na tom, že loutky jsou tak chytré, že se jejich pohyby nedají zaznamenat žádným detekčním přístrojem. Hračky ale nemohou obživit, aniž by byl jejich život jakkoli zaznamatelný. Pokaždé když přelstí nový způsob detekce, jejich vliv na okolí se snižuje. Proces může pokračovat tak dlouho, až budou triky tak účinné, že se loutky vlastně nebudou vůbec pohybovat. Jestliže přesvědčení, že se pohybují, nepřipouští žádnou možnost vyvrácení, lze se ptát: V čem vlastně jejich pohyb spočívá? Pohyb, který nevydává zvuky a nemůže být zachycen kamerou ani jiným záznamovým prostředkem, není pohybem tak, jak jej chápeme.

Tato myšlenka přináší odpověď i na známou filozofickou hádanku. Jestliže v lese spadne strom a nikdo jeho pád neslyší, vydal nějaký zvuk? K odpovědi dospějeme prostě tak, že si položíme další otázky. Kdyby strom nikdo neviděl padat, bylo by něco k vidění? Kdyby ho nikdo necítil dopadnout, měl by nějaký dopad? Jestliže budou odpovědi na všechny otázky záporné, začneme brzy dumat o tom, jak vlastně strom spadl za předpokladu, že pády obvykle znamenají takové věci jako hlasité rány. Je to, jako kdyby se někdo snažil popsat „kachnu“, která nemá zobák, peří, nohy ani křídla, ale přesto je to kachna. Pokud nemá zmíněné vlastnosti, a navíc nechodí jako kachna ani nekváká jako kachna, není to kachna. A podobně platí, že jelikož jsme již uznali, že strom spadl, musíme rovněž uznat, že udělal zvuk a měl dopad.

Nietzscheovo kladivo - rozbít modly

Na začátku Soumraku model, kratší práce zamýšlené jako shrnutí hlavních myšlenek, německý filozof Friedrich Nietzsche píše: “Tato drobná úvaha je velkým vyhlášením války; a pokud jde o vyhoštění model, tentokrát se nejedná jen o dobové modly, nýbrž o modly věčné, jichž se dotkneme kladivem jako ladičkou: neexistují žádné starší, zakořeněnější, nafouklejší - a prázdnější modly”.

Nietzsche chtěl ukázat, že základy, na nichž stavíme nejposvátnější pravdy, naše „modly“, jsou produktem dějin. A tyto dějiny jsou podle jeho názoru smutnou historií sebeklamu. Život a přírodu nemáme chápat rozumem, ale silou rozhodnutí, a to ne proto, že bychom takto získali jasnější obraz o světě (ačkoli ho tak získáme), ale proto, že takové jednání je v souladu s naší pravou přirozeností a „vůli k moci“. Nietzsche líčí vůli k moci jako „neuhastitelnou touhu projevat moc; nebo jako vykonávání moci a používání síly, jako tvůrčí pohnutky“. Tato schopnost podle něj v moderním člověku zakrněla. Úpadek vůle k moci natolik pokročil, že se její obnova neobejde bez úplné likvidace našeho hodnotového systému. Teprve pak může mít na světě místo nadčlověk.

Friedrich Nietzsche se narodil roku 1844 ve zbožné protestantské rodině luteránského pastora v Röckenu poblíž Lipska. Rodinná tradice pastorského povolání jím byla ovšem přerušena. Ve čtyřech letech mu zemřel otec a po půlroce i jeho mladší bratr, takže chlapec žil v domácnosti s pěti ženami. Rodina se přestěhovala do Naumburgu, ale ve čtrnácti letech odešel do Schulpforty na nejprestižnější protestantskou internátní školu v Německu, kde získal stipendium. Vynikal ve studiu klasiků. Roku 1864 se zapsal na teologii a filologii na bonnské univerzitě, ale soustředil se výlučně na druhý obor. Po sporech se dvěma profesory přestoupil na univerzitu do Lipska a studoval u klasického učenice Friedricha Wilhelma Ritschla. Zde se seznámil se skladatelem Richardem Wagnerem a dosáhl takového věhlasu, že dostal nabídku vyučovat na univerzitě v Basileji. Bylo mu čtyřicet a ještě neměl doktorát. Kariéru přerušila vojenská služba, kterou odsloužil u jízdní roty pruského dělostřeleckého pluku. Jednoho dne spadl na zem při nasedání

na koně a vážně si poranil hrudník. Tím však jeho potíže s armádou neskončily. Když za francouzsko-pruské války roku 1870 nastoupil jako dobrovolník u zdravotnické jednotky, nakazil se úplavicí a záškrtem a nikdy se už zcela neuzdravil. Roku 1879 se musel ze zdravotních důvodů vzdát profesorského místa. Začal žít prakticky o samotě s tím, že cestoval mezi Itálií, švýcarskými Alpami a francouzskou Riviérou.

Po zbytek života jej sužovaly úporné bolesti hlavy a slábnoucí zrak. První desetiletí osamocení ovšem představovalo nejplodnější filozofické období, během něž Nietzsche napsal Tak pravil Zarathustra (1883-1885), Antikrista (vydání povoleno až 1895) i Soumrak model čili kterak se filozofuje kladivem (1889). Ačkoli si stěžoval, že většina současníků nechápe jeho genialitu, nerozpakoval se o ní mluvit. Tři kapitoly knihy Ecce homo, dokončené roku 1888, nesou název: Proč jsem tak moudrý, Proč jsem tak chytrý a Proč píšu tak dobré knihy. Dne 3. ledna 1889 v Turíně Nietzsche spatřil, jak kočí bije koně, a vrhl se zvířeti kolem krku, aby je ochránil. Zhroutil se v záchvatu pláče a tento nápadně nenietzscheovský projev soucitu znamenal počátek jedenáctiletého období šílenství, které skončilo roku 1900 smrtí. Bylo by příliš snadné dospět k závěru, že nervové zhroucení lze přičíst na vrub síle jeho myšlenek a dvěma neúspěchům v lásce. Je třeba vzít v úvahu také terciární příznaky syfilidy a dlouhodobější užívání chlor-hydrátu jakožto sedativa. V každém případě se Nietzsche po smrti dočkal zneužití svého jména. Jeho sestra Elisabeth, která o něho pečovala a stala se správkyní jeho literární pozůstalosti, upravovala jeho poznámky, připisovala k nim vlastní názory a nedovolila nikomu s bratrovým archivem pracovat. Již předtím se svým manželem, antisemitou Bernardem Forsterem, usilovala o založení árijské kolonie v Paraguayi. Poté co se k moci dostal Adolf Hitler, dala nacistickému režimu bratrovo posmrtné požehnutí. Nadčlověk však nebyl rasový, nýbrž lidský typ. Nietzsche nebyl antisemita - vždyť Wagnerovy antisemitské sklony nakonec nemálo přispěly k tomu, že filozof se skladatelem ukončil přátelství. Nietzsche také obdivoval Araby a Japonce pro vznešeného ducha, kdežto svými krajany opovrhoval. Němci byli podle něho po „idiotských“ Angličanech nejzdegenerovanějším národem. Jistě by pohrdal nacisty pro jejich vlastenectví, nacionalismus a rasismus. Dnes je mnohými pokládán za

nejlepšího německého prozaika všech dob. Při čtení jeho děl se setkáváme s myšlenkami génia a zároveň s výkřiky šilence.

Nietzsche byl přesvědčen, že pravda není něco, co o světě (který je ostatně svou podstatou chaotický) objevujeme, ale něco, co mu naše „vůle k pravdě“ vnucuje. Lidské já usiluje o stálost tím, že zavádí do chaosu řád. Systémy chápání světa nejsou ničím jiným než pomníky vůle filozofů. Nebyly vystavěny na základě logiky, ale podobným způsobem, jako když tvoříme umělecké dílo. Nadčlověk dokáže čelit chaosu kolem sebe, a přesto mu silou své vůle k moci vtisknout řád. Na námitku nestálosti takového postoje Nietzsche namítá, že s pojmem „objektivní“ pravdy je to stejné. Falešné představy, jako Boží láska k veškerému stvoření, nám totiž dodávají klid, kdežto skutečnost bývá leckdy bolestná, a proto bezpodmínečné rozhodování vědců pro „pravdu“ před „nepravdou“ je pouhý morální předsudek. Tento předsudek se navíc obrací sám proti sobě. Nietzsche ukazuje, jak se v průběhu dějin přesvědčení o „skutečném“ světě nezávislém na našich smyslech obrací dovnitř a popírá svůj vlastní základ. Vše začíná u Platóna, který vymyslel „pravý“ svět, jehož moudří a ctnostní mohou dosáhnout. Ten pak byl včleněn do křesťanství jako příslib nebe pro všechny. Po filozofii Immanuela Kanta byl sice ideální svět lidskými poznávacími schopnostmi chápání neuchopitelný, ale nadále existoval. Později se filozofové tázali, jak se vůbec mohou lidé nechat vést něčím, co je nepoznatelné, a tím se „pravý“ svět stal podle Nietzscheho „zbytečným a povrchním“. Se světem pravdy zmizel i svět zdání, protože ani v jednom z nich věci ne-vyjevují pravdu „o sobě“ - i ta nejnespornější fakta podléhají výkladu. Nadto Nietzsche uznával, že také tato myšlenka - jeho vlastní - je pouhou interpretací.

Nietzsche se však nedomníval, že by jeden výklad byl stejně dobrý jako druhý, protože považoval pravdu za mravní veličinu. Pravdy výkladů šťastných, zdravých, silných osob mají přednost před pravdami slabých a nuzných. S nechutí shledal, že převládající hodnoty západního světa pocházejí vesměs od těch druhých. Jak toho slabí dosáhli, když jistě nemohou soupeřit se silnými, kteří mají nezdolnou vůli k moci? Nietzsche odpovídá, že průměrnost zvítězila početní převahou. Spojení židovskou vírou, „otroci“ následující Ježíše Krista svrhli morálku „pánů“

a aristokratické ctnosti nahradili jazykem zášti. Křesťanství odevzdalo vznešené, krásné a silné plamenům smyšleného pekla, kdežto zemi zanechalo poddajným a chromým. Tvůrčím činem otroků nebyla oslava nově nalezené svobody, oni jen zavrhli hodnoty svých někdejších pánů. Zkomolili je a převrátili naruby: ze sebedůvěry se stala „arogance“, neschopnost pomstít se nepřátelům se změnila v ctnostné „odpouštění“. Zdravá hrdost byla nahrazena pokorou a plodná konkurence dobročinností.

Takto započala morální éra, neboť aristokraté předtím nepotřebovali žádná pravidla, aby se omezovali, ani tresty, aby si omezení vynucovali. Morálka není polem působnosti pro jednotlivce, nýbrž pro „stádo“, které nám podstrkává své představy „dobra“ a „zla“ a nedovoluje, abychom si vytvořili své vlastní. Individualismus, jemuž se podařilo přežít, s sebou nese nespokojenost. Když se někdo vzepře stádu, pociťuje vinu a výčitky svědomí, které v něm potlačují volný projev instinktů. Převaha viny z nás dělá pouhé „velbloudy“, jimiž jsme se uvolili stát, protože jsme chtěli mít lehký život. Získali jsme jenom iluzi lehkosti, neboť „v mírových podmínkách útočí bojovný člověk sám na sebe“. S odmítnutím „přirozených“ ctností přichází odmítnutí smyslového světa prostřednictvím úpadkové filozofie řeckého platonismu. To platí i pro lidské já. Člověk byl oddělen od svých činů, když byly namísto okamžitého projevu vůle dosazeny „dobré“ a „špatné“ úmysly. Nietzsche nás vybízí, abychom dovedli nepřitele k nihilismu tím, že zničíme jeho hodnoty a vytvoříme hodnoty nové, které budou odpovídat vůli k moci. To si žádá tvořivou vůli, nikoli logickou mysl.

Nietzscheho obava, že prostředek, jímž útočí na ostatní filozofy, může být použit i proti jeho myšlenkám, nebyla přehnaná. Nešlo mu o to, aby se s ostatními mysliteli pustil do logické bitvy mozků. Pravda, jak ji běžně chápeme, není přímo předmětem jeho filozofie, jelikož se domníval, že schopnost pravdu tvořit a ničit předchází mytické schopnosti pravdu rozlišovat. Proto spíše podkopává názory protivníků, než aby se jimi zabýval. Filozofuje „kladivem“, s jehož pomocí „odeznějí“ modly, „kterých se dotýkáme kladivem jako ladičkou“, dokud je rezonance nezmění na prach. Myšlenka se stane modlou tehdy, když se projev naší vůle k pravdě tváří jako objektivní pravda o světě. Pokud

dojdou věci tak daleko, nejenže tím podvádíme sami sebe, ale také poškozujeme tvůrčí pud, jímž pravdy utváříme. Povyšujeme své pravdy tím, že ponížíme sebe. „Zdravý“ filozof je naopak srozuměn s tím, že své pravdy vytváří ze zdání a u toho též zůstane - pochybnosti o sobě samém ho totiž nenutí, aby svým pravdám přisuzoval vyšší status, než jaký ve skutečnosti mají.

„Všichni tvůrci jsou tvrdí," píše Nietzsche, „a musí vám to připadat jako blaho tvarovat svou rukou tisíciletí jako vosk, blaho psát svou vůlí na tisíciletí jako na bronz - tvrdší než bronz, vznešenější než bronz.“ Vůle k moci se zdá být tak tvrdá, že ji nic jiného nemůže formovat. Kdyby jen taková látka existovala. Jelikož síla vůle zjevně nemůže překonat vše, Nietzscheovy pobídky představují jistý přístup k lidské přirozenosti, nikoli reálný plán její proměny. „Co mě nezabije, to mě posílí,“ zní jeho slavný výrok. I pokud souhlasíme s tím, že pro nás utrpení může být dobré, zdá se poněkud iracionální, abychom si přáli trpět pro utrpení samé čistě proto, že se tomu nelze vyhnout. Nietzsche se zavazuje změnit veškeré „stalo se“ na „chtěl jsem to tak!“. Požaduje, abychom všemu přikývli a „řekli ano všemu, co se děje a bude dít“. Jaký je ale rozdíl mezi touto reakcí na svět a reakcí otroka radujícího se z výprasku, který dostává, a tvrdícího, že právě po něm celou dobu toužil? Smysl pro humor je dobrá hůl proti nepřátelům, ale přidat se k nim - jak Nietzsche prakticky navrhuje - je něco zcela jiného než je porazit.

„Nenamířím na zlo a bolest života vyčítavý prst, ale budu chovat naději, že jednou bude v životě více zla a utrpení než doposud,“ prohlašuje Nietzsche. Jde o velice zvláštní způsob jak přitakávat životu. Nietzsche nás učí, abychom nepodléhali tváří v tvář protivenstvím; jeho oslava utrpení se spíše podobá spolupráci s nepřítelem než vzdorování a vítězství nad ním. Je daleko lepší ustoupit před vysokou morální půdou než jako on říkat, že jsme ji našli v hlubinách. Kdyby krize nebyla sama o sobě špatná, nemohli bychom mluvit o tom, že jsme ji „překonali“. I v případě, že jsou na nás neštěstí sesílána jako „zkoušky“, by si člověk měl myslet, že je dobré se radovat, až když jsme ze všeho venku. Při četbě Nietzscheho se musíme sami sebe upřímně zeptat: Těší nás bolest, nebo netěší? Stoicismus a přitakání všemu činí člověka vznešeným, ale není důvod, proč by vznešenosti nemohl někdo dosáhnout tím, že se

rozzlobeně vzepře osudu. To neznamená, že bychom měli tváří v tvář utrpení naříkat a bědovat, ani utrpení odmítnout, jak vyčítá Nietzsche lidstvu, nýbrž že ačkoli musíme to, co přichází, přijmout a co nejlépe se s tím vyrovnat, nemusí se nám to líbit. Jestliže vás na přechodu srazí auto a přijdete o obě nohy, naučit se s takovým postižením žít je obdivuhodné, ale je to obdivuhodné od vás. Každopádně to není zásluha opilého řidiče, který nezastavil. Přestože můžete každý nový den vítat s úsměvem a neztratit v těžké situaci chuť do života, neztrácíte tím důvody pro oprávněné stížnosti, nemluvě o soudním řízení. Lze tvrdit, že to, jak reagujeme na zkušenosti, je čistě v naší kompetenci, ale povaha zkušeností, které jsme prožili, bývá často jednoznačně nad naše síly. Podobně jako jiné druhy šílenství ani nietzscheovská megalomanie člověku v životě mnoho nepomůže.

Když Nietzsche vykládá o možnosti obrátit veškeré neštěstí v náš prospěch, podílí se sám na jednom mýtu, o němž se zasloužili spíše silní než stádo. Nemýlí se v tom, že poražení často odmítají převzít za události osobní odpovědnost a přeceňují úlohu, kterou v jejich neúspěchu hraje smůla. Nepřipustil si však, že úspěšní lidé kladou přílišný důraz na vlastní zásluhy a přirozeně snižují význam štěstí, které měli. Tvrzením, že zbytek lidstva by na tom mohl být lépe, kdyby se více snažil, utišují silní a zdraví svůj pocit viny z vlastního šťastného osudu. To v žádném případě neplatí o každém, kdo má vysoký plat, velký dům a luxusní auto. Bývá ale daleko jednodušší si myslet, že špatně placení dělníci třetího světa mohou svůj úděl změnit vlastními silami, nebo že lepší úděl získají jejich děti a vnoučata, než s nimi opravdu soucítit. Takoví jedinci se vlastně nacházeli ve stádu odjakživa - byli to oni, kdo říkali, že se za své utrpení dočkáme nebeské odměny. Je-li křesťanství mravní otroctví, pak šlo o pouta, která otrokům naočkoval nadčlověk spíše než někdo z nich. Když je teď Bůh „mrtev“, jak říká Nietzsche, a my už nevěříme neotřesitelně v nebe, se toho vlastně příliš nezměnilo. Nietzsche tuto „modlu“ nejen nezničil, ale pomohl udržovat danou situaci tvrzením, že naše tragédie nakonec nejsou tak důležité, protože je můžeme vždy překonat. Ve chvíli, kdy se největší pramen lidského sebeútlaku hroutil, se objevil Nietzsche, aby odhalil nový. Podléhání zlu a neštěstí nahradil tím, že vyzval ke spolupráci s nimi.

Descartův démon - meze pochybnosti

Francouzský esejista 16. století Michel de Montaigne poznamenal: „Kritizovat druhé na základě toho, jak se sami líčí, znamená vysoko si cenit vlastních domněnek.“ Lidé na Západě si již před nějakým časem přestali důvěřovat natolik, aby se takové kritiky dopouštěli. Představa, že si nikdy nemůžeme být ničím naprosto jisti, je předpokladem, který stojí v jádru tolerance. I když nám podobné pochybnosti umožňují spolu sociálně žít, mohou člověka osobně poškozovat. Všichni máme zkušenost s tím, že se nějaké naše pevně zastávané přesvědčení ukázalo být ve skutečnosti falešné, a my proto přemítali, jestli můžeme ještě věřit vlastnímu úsudku. Pokud se to stává dostatečně často nebo se to dotkne našich nejdůležitějších postojů, nastoupí mučivé pochybnosti, jež mohou znamenat vážný problém. Například nevěra může v člověku zanechat podezřívavost vůči všem budoucím partnerům. Většinou se s pochybami vyrovnáváme znevažováním významu, který pro nás má jistota v zásadních otázkách života. Spokojujeme se s tím, že svá přesvědčení pokládáme za pouze dočasná, nebo to přinejmenším tvrdíme, když proti nim někdo vystoupí. Někteří filozofové se namísto takového kompromisu rozhodli zaútočit přímo na sílu pochybnosti samé.

Nejslavnější je pokus René Descarta, který se narodil roku 1596 ve francouzském městečku La Haye, které dnes nese jeho jméno. V osmi letech byl poslán do jezuitské koleje v La Flèche, kde spolu s klasiky a matematikou studoval tehdy převládající Aristotelovu filozofii. Descartes byl slabé a bledé dítě, u něhož se nečekalo, že bude žít příliš dlouho. Jednomu z učitelů, otci Charletovi, bylo nezuživého chlapce líto a dovoloval mu, aby si ráno vždycky ještě chvíli poležel v posteli. Zvyk vydržel Descartovi po celý život. Pohodlnost mu ani v nejmenším nevynesla pověst lenocha, naopak byla vnímána jako raný sklon k meditování. On sám se nijak nesnažil tuto představu rozptýlit a tvrdil, že ráno stráveným v posteli vděčí za nejdůležitější filozofické myšlenky. Roku 1619 se rozhodl přidat k bavorské armádě, neboť to byla příležitost poznat svět. V rámci vojenské služby hodně cestoval po Evropě, a přestože roku 1618 vypukla třicetiletá válka, podle všeho se nezúčastnil

žádné bitvy. To mu ovšem nebránilo, aby neodsuzoval vojenský život jako líný, hloupý, nemravný a krutý.

Roku 1628 se Descartes usadil v Nizozemsku, kde byly polemické názory na filozofii a přírodní svět tolerovány (či se jimi alespoň nikdo nezabýval). Pařížský parlament oproti tomu schválil roku 1624 dekret, který útoky na Aristotela dovoloval trestat smrtí. Descartes začal psát práci o fyzice, ale když se doslechl, že Galileo žije roku 1633 v domácím vězení, jelikož se pokoušel podepřít Koperníkův heliocentrický model sluneční soustavy, celkem oprávněně se obával podobného osudu a vydání díla neriskoval. Pud sebezáchovy nebyl jeho jediným motivem. Po celý život si přál získat uznání nejen filozofických a vědeckých kolegů, ale též katolické církve. Jakožto nábožensky založený myslitel doufal, že upevní víru, církev však o své zbožnosti nikdy nepřesvědčil. Při zpětném pohledu se skepticismus církevních úřadů zdá správný. Descartes představoval součást nového proudu bádání, který vedl k osvícenství a zapříčinil ústup náboženství. Svými vědeckými i filozofickými díly povzbudil agnostiky, kdežto jeho pokusy vybudovat pro víru racionální základ uspěly jen jako doklad obtížnosti takového plánu. K práci přistupoval se stejným nadšením, s jakým prohlašoval, že ho čeká dlouhý život. Roku 1639 se chlubil, že nebyl celých devatenáct let nemocen a věří, že se dožije sta let. O deset let později přijal osudné pozvání devatenáctileté švédské královny Kristiny, která se domnívala, že rady jednoho z největších světových myslitelů by ji mohly dobře zabavit ve volném čase. Také z něho hodlala učinit švédského aristokrata s panstvím na podrobené německé půdě. Descartes svého rozhodnutí okamžitě litoval. Byl to člověk, který miloval hukot plamenů a nejoriginálnější myšlenky rozvíjel při klidném snění v zatepleném pokoji. Namísto navyklého polehávání měl najednou čelit stockholmské zimě v pět hodin ráno - to byla jediná doba, kdy měla Kristina ve svém zaplněném rozvrhu volno. Stěžoval si, že při švédské zimě zamrzají lidem mozky tak jako mrzne voda, a jednoho rána roku 1650 si uhnal nachlazení a zemřel na zápal plic.

Descartův odkaz byl počátkem moderní filozofie. Se zřetelem na vlastní mladistvou pošestilost si přál pozvednout běžné lidské poznání o světě na tak jistou základnu, na jaké stojí věčné pravdy geometrie a matematiky.

Většina z nás reaguje na své někdejší chyby tím, že změní názor, Descartes si však předsevzal, že promění samotný prostředek, jímž si názory utvářel. Jelikož se takzvané filozofické „jistoty“ dají vlastně zpochybnit, rozhodl se vzdát jakéhokoli přesvědčení, dokud nenajde něco nepochybnitelného. Dokáže-li pak rozpoznat, díky čemu je to nepochybné, doufal, že svou metodu potvrzení bude moci použít pro rekonstrukci celé stavby poznání. Jde podle něj o podobnou metodu, jako mají architekti. Když chce architekt postavit dům na písku, začne kopat soustavu zákopů, z nichž vybere veškerý písek, aby stály základy na pevné zemi. Stejným způsobem začíná Descartes svou filozofii tím, že bere vše, co je zpochybnitelné, a odhodí to jako písek. Namísto krumpáče používá metodu pochybování, aby vyčistil základy myšlení.

Demolice začíná lidskými smysly, z nichž se v posledku odvozuje většina našich názorů. Zrak i sluch člověka někdy šálí a jak zdůrazňuje Descartes: „Je prozíravé nikdy zcela nevěřit tomu, kdo nás jednou klamal.“ K chybám zpravidla dochází tehdy, když je něco příliš daleko nebo je to moc malé, aby to bylo dobře vidět. Existují jiné věci, které Descartes jednoduše nemohl zpochybnit, i když se zakládají na týchž smyslech - například že sedí u krbu a má na sobě zimník. Tato fakta nemůže uvést v pochybnost, jestliže není choromyslný, a blázný si odmítl vzít za příklad. Stále zde ovšem existuje možnost, že se může kdykoli probudit a zjistit, že vůbec nesedí u ohně, ale spal a zdálo se mu to ve snu. Tohle nelze předem posoudit, a zřejmě tedy neexistuje žádný přesvědčivý prostředek, jímž bychom poznali, jestli bdíme, či sníme. Skoro každý měl někdy tak živý sen, že byl přesvědčený, že je to skutečnost, dokud se neprobudil. Descartes proto předpokládá, že doopravdy sní, neboť jsou věci, v nichž se nemůže mýlit ani tehdy, když spí. Ani naše nejfantastičtější vidiny neukazují nic naprosto nového. Jednorozec, který existuje jen ve fantazii, se skládá ze skutečných věcí - rohu a koně. I koně a rohy by jistě mohli být imaginární, ale přesto by je tvořily skutečné barvy. Kromě toho dvě a tři je pět, ať spíme, nebo jsme vzhůru. Descartes tvrdí, že všemohoucí Bůh mohl zařídít věci tak, aby nebyly země ani nebe, tvar, velikost, barva ani místo, a přesto by se zdálo, že existují. Z toho důvodu mohl Bůh také způsobit, aby se Descartes dopustil chyby pokaždé, když sečítá dvě a tři. Bůh má podle

všeho na práci lepší věci, ale Descartes si vykreslil zlomyslného démona, velmi mocného a lstivého, který obětuje veškerou energii tomu, že klame nebohé filozofy, klade jim před oči falešné obrazy a deformuje jejich výpočty. Tento nástroj poskytuje Descartovi skutečně nadměrné pochybnosti - představu, že každé přesvědčení může být ve skutečnosti falešné a každý vjem iluzí.

Nejjednodušší by bylo existenci démona zpochybnit, ale Descartes je odhodlaný mu čelit. Za předpokladu, že se nacházím v démonově sevření, zbývá jediná věc, v níž se nemohu klamat, totiž skutečnost, že já existuji. Descartes vyslovil jednu z nejslavnějších filozofických a zároveň nejokřídlenějších latinských vět, když prohlásil: „Cogito ergo sum: Myslím, tedy jsem.“ Není možné, aby pochyboval o své vlastní existenci, neboť pochybující musí existovat, aby mohl pochybovat.

Descartes bohužel nebyl příliš úspěšný, když se na tomto základě snažil rekonstruovat poznání. Cogito je pravdivé, protože se jedná o „jasné a zřetelné“ přesvědčení, ale jeho pokusy definovat, díky čemu je myšlenka jasná a zřetelná, vypadají poněkud mlhavě. Descartes měl patrně na mysli ty myšlenky, které jsou tak evidentně správné, že je před nás postavil Bůh, a Bůh by nás klamat nechtěl. Můžeme například s jistotou říci, že hmota má vždy rozměry a trojúhelník tři strany. Nelze si představit hmotu bez rozměrů. Stejně tak si není možné představit trojúhelník, který by neměl tři strany. Ale pokud takové „jasné a zřetelné myšlenky“ potvrzuje Bůh, pak si nejprve musíme být jisti jeho existencí. Jako podle Descarta ze samotné představy trojúhelníka vyplývá, že má tři strany, tak je samotná idea Boha zárukou, že Bůh existuje. Jde o variantu dobře známého „ontologického důkazu“: když si představíme neexistujícího Boha, pak si vůbec nepředstavujeme Boha, ale cosi mnohem nižšího. Má-li být bytost dokonalá, nemůže neexistovat, protože neexistence znamená zjevnou nedokonalost. Pouze z hlediska jasného a zřetelného uvažování platí, že pokud si opravdu představujeme všemocnou, vševědoucí a nesmrtelnou bytost, musíme jí též přiznat existenci, přesvědčuje nás Descartes. Ontologické argumenty selhávají hned z několika důvodů a jedním z nich je, že je nemusíme aplikovat jen na Boha. Jestliže si například představíme dokonalého člověka, musí mezi jeho vlastnosti patřit také existence, ale to neznamená, že se taková

osoba musí na zeměkouli vyskytovat.

I kdyby uvedený problém nenastával, Descartes nám předkládá kruhovou argumentaci, neboť hodnověrnost našich jasných a zřetelných vjemů staví na Bohu, který u něj sám získává hodnověrnost jedině tím, že je to jasný a zřetelný vjem.

Při zkoumání základů, na nichž můžeme pochybovat, toho lze získat více. Descartovo cogito bylo vykročení správným směrem, protože veškeré pochybnosti musí vycházet z něčeho, co samo zpochybňováno není. Jestliže se například domnívám, že „Picasso“, kterého jsem si koupil, není pravý, vycházím z přesvědčení, že je jiný, než pravé obrazy, které visí v galerii. Podobně mohu nevěřit číslům na účtu v restauraci, protože jsem přesvědčen, že buď jsem si objednal nejlevnější věc na jídelním lístku, nebo že se číšníci někdy spletou. Jinými slovy, pokud pochybujeme o pochybnostech, pak nepochybujeme vůbec. Kdykoli je někdo skeptický, vždy musí současně existovat něco, v čem skeptický není. Rozumné pochybnosti mohou být jen částečné, což stanovuje přísná omezení démonově umění nás klamat. Můžeme se mýlit v určitých věcech, nikdy se ale nelze mýlit ve všem - tím bychom ztratili nejen prostředek, jak své chyby opravit, ale i jakýkoli základ, z něhož bychom mohli říci, že se stala chyba, jakmile nám démon odhalí „pravdu“. Démon očaroval Descartovy smysly víc, než se filozof domníval. Nenašeptal mu však, aby přečeňoval to, co ví, ale namísto toho jej přiměl podceňovat jeho vlastní schopnosti jako poznávajícího subjektu.

Má-li nás démon obelstít, musí ovládat skutečnost, kterou bychom rozpoznali, jakmile by byl závoj vnímání odtazen. To ale vyžaduje souhrn poznání, jež bychom vnímali jako pevné, abychom při jeho spatření poznali rozdíl. V démonově světě, jak jej viděl Descartes, žádní praví Picassové nejsou a číšníci ani hosté nikdy nesčítají účty správně. I v tomto scénáři existují takové věci jako skutečné napodobeniny a správné účty - pouze je nepoznáme, když je vidíme. To, že existují, je něco, o čem není možné pochybovat, jinak by neexistovala žádná správná odpověď, již by naše soudy mylně protřečily. Tím, že nedostaneme příležitost zachovat se správně, zbavuje démon sebe i svou „skutečnost“ důležitosti.

Skutečný svět, který prý před námi démon skryl, je ke „skutečnosti“ ve stejném vztahu jako „skutečnost“ k našim snům. Démonova oběť se ocitá v podobné situaci jako lidé, kteří říkají, že se ve snu „vzbudili“ a uvědomili si, že se jim všechno zdá. Pokud mám sen, v němž si uvědomuji, že sním, je i toto vědomí součástí snu. Jak tedy mohu říci, zda jsem si skutečně uvědomil, že sním, anebo se mi to jenom zdálo? Řekněme, že by mne ve snu napadlo i toto. Nic se tím nezmění, neboť to opět zůstane součástí snu jako všechno ostatní. Mé „uvědomění“ nemůže být pravdivé, protože když sním, vše, co si myslím, říkám a dělám, se odehrává v kontextu mého snu. Snové myšlenky nemohou proniknout do reálného světa, aby byly pravdivé či falešné. Podobná neschopnost by se vztahovala i na bdělé myšlenky, kdyby každá z nich byla výsledkem démonova šálení. Naše myšlenky by se nedokázaly opravdu vztahovat ke skutečnému, skrytému světu pravdy, který zná jen démon. Nemohly by nesprávně vypovídat o tomto světě, jelikož nejsou a nikdy nemohou být o něm.

Přestože se tato diskuse o možnosti poznání může zdát velmi vzdálená běžnému životu, má velmi reálné důsledky pro lidské každodenní pochyby a záležitosti. Například svět, v němž nás všichni partneři podvádějí a kde to nikdy nelze odhalit, není ten, v němž žijeme. Když naše pochybnosti přesáhnou schopnost věřit tomu, co vnímáme, budeme zpochybňovat a zesměšňovat právě je samé. Mohli bychom jistě mít krajní smůlu a padnout na řadu nevěrných partnerů. To, že můžeme odhalit a poznat nevěru ale značí, že bychom se neměli vzdávat naděje na věrnost. Každá nová pochybnost (v tomto případě každý nový flirt, který nepřijmeme jako pomluvu, ale jako pravdu) se stává základem pro důvěru. Pokud důvěrujeme svým zjišťovacím schopnostem, když objevíme klam, měli bychom si být stejně jisti, když ho nenacházíme.

Baconova kuřata - předvídaní budoucnosti

Psi očekávají, že je jejich pán v pravidelnou hodinu vyvenčí, a brání se změnám proti zaběhnutému řádu. Lidé nejsou jiní a věnují se svým všedním záležitostem s očekáváním, že co platilo včera, bude platit i zítra. Slunce bude každé ráno dál vycházet a předměty budou padat k zemi a nevzlétnou do oblak. Domníváme se, že tyto události se řídí přírodními zákony a lze je spolehlivě předpovídat, naše obecná očekávání ale bývají někdy zklamána. Kdykoli používáme omezený počet příkladů z minulosti, abychom dokázali pravidlo platící pro každý případ, který může v budoucnu nastat, slouží nám k tomu metoda zvaná indukce. Indukci zapojujeme tehdy, když myšlenkami přecházíme z konkrétního na obecné, anebo od toho, co jsme prožili, k tomu, co jsme neprožili. V nejpřisnějším slova smyslu nelze indukci nic doopravdy dokázat. Ať jsme sebečastěji byli svědky toho, že se něco za určité situace děje určitým způsobem, nemůžeme mít jistotu, že se to za stejných okolností přihodí pokaždé. Jak poznamenal Bertrand Russell: „Muž, který pravidelně každý den krmí kuře, aby mu nakonec namísto toho zakroutil krkem, ukazuje, že kuřeti by byly prospěšnější vypracovanější názory na uniformitu přírody.“ Skutečnost, že se něco již nesčetněkrát udalo, nepochybně vede lidi i kuřata k tomu, že znovu očekávají stejný výsledek. Podle Russella nám instinkty říkají, že slunce zítra zas vyjde, ale co když jsme v téže pozici jako k záhubě odsouzená drůbež? Přírodní zákony, zdá se, fungují stále stejně přesvědčivě a doposud nezaznamenaly žádné známky kolísání. Kdo by ale chtěl tvrdit, že příroda bude v budoucnosti uniformní, poněvadž se tak do nynějška chovala, staví na nesprávných předpokladech. Bude pochopitelně uniformní v budoucnosti, pokud uniformní je. Vzhledem k tomu, že značná část každodenního života závisí na induktivních předpokladech, připadalo by nám podivné označovat je za iracionální, nicméně mnoho filozofů je přesně za takové pokládá.

První moderní filozof, který se významně zabýval indukci, byl sir Francis Bacon. Narodil se v Londýně roku 1561 jako syn lorda správce státní pečeti, sira Nicholase Bacona. Dostalo se mu vybrané výchovy a

univerzitního vzdělání na cambridžské Trinity College, kde ve 20. století působil i Bertrand Russell. V šestnácti letech se stal právníkem, v třidvaceti z něj byl politik. Roku 1584 byl zvolen do Dolní sněmovny, kde působil třicet let a vysílal odtud záplavu návrhů, jak by měla královna vládnout zemi. Alžběta I. mu však nepoprávala sluchu. Roku 1593 nakonec ztratil jakýkoli vliv poté, co neschvaloval zákon o královské podpoře, jež měla uhradit další války se Španělskem.

Mnohem lépe vycházel Bacon s Jakubem I., který nastoupil na anglický trůn roku 1603 a povýšil filozofa do rytířského stavu. Král souhlasil s jeho názory na královské výsady a odměnil jej roku 1613 funkcí generálního prokurátora. Roku 1618 se Bacon stal lordem kancléřem a získal hodnost baron z Verulam, o tři léta později ještě povýšil na vikomta ze St. Albans. Vlastní kariéru vedl se stejným étosem, jaký vnášel do filozofie. Byl přesvědčený, že příroda prozrazuje svá tajemství tiše, při důkladném pozorování, a nelze je z ní vymámit hrubou silou. V státních záležitostech to byl intrikán snažící se zalíbit vysoko postaveným osobám. Zachoval se notes, do něhož si Bacon pilně zaznamenával připomínky, jak zalichotit potenciálním patronům a studovat slabiny protivníků. Z našeho moderního pohledu se nejhoršího činu dopustil tehdy, když se účastnil výslechu údajného zrádce spojeného s mučením. Jinak byl věrný panovníkovi, štedrý k přátelům a laskavý na služebnictvo. Servilní postoj vůči mocným mu vynesl závratnou kariéru, ale když přišel jeho pád, byl strmý. Skoro si ani nestačil obléci vikomtské roucho a byl obviněn z přijímání úplatků, takže stanul před komisí, v jejímž čele kdysi zasedal. Bacon přiznal vinu, ale namítal, že dary nijak neovlivnily jeho rozsudek. Patrně mluvil pravdu, neboť oba stěžovatelé bědovali, že svou při prohráli, ačkoli od nich přijal úplatu. Po krátkém pobytu v londýnském žaláři roku 1621 byl Bacon vyloučen z parlamentu i soudní síně. Ačkoli byl takový prohřešek mezi soudci tehdy běžnou praxí, Bacon velkomyslně poznamenal, že trest byl odpovídající a spravedlivý. I když jeho veřejný život skončil, nikdo mu nemohl bránit, aby strávil zbytek života sepisováním filozofických děl. Bacon si kladl za cíl navrátit člověku vládu nad přírodou, již se přestal těšit po vyhnání z ráje. Podle něj toho není možné dosáhnout prostřednictvím abstraktních spekulací filozofů (které nazýval

„neplodné“), nýbrž pečlivým pozorováním přírody a jejího života. Tvrdil, že totiž s dosavadními náhledy na přírodu spočívá v tom, že jeho předchůdci měli buď spoustu dogmatických předsudků, nebo je zakládali na zbrklém zevšeobecnění vycházejícím z pouhé hrstky případů. Navrhoval, aby se k obecným pravdám docházelo postupným přechodem od menšího k většímu stupni univerzality. Jelikož existence jednoho černého havrana nemůže prokázat, že všichni havrani jsou takto zbarveni, měli bychom nejprve ověřit, jestli jsou černí, řekněme, všichni havrani na londýnském mostě, pak v celém Londýně a posléze ve zbytku světa. Bacon věřil, že nakonec dospějeme k tvrzením o světě, která budou platit pro všechny případy a budou mimo jakoukoli pochybnost. On sám o to usiloval tím, že vypracovával tabulky svých pozorování a prostřednictvím vylučovacího principu zjišťoval, které vlastnosti jsou v jisté situaci vždy přítomné a které jsou čistě náhodné. Pomocí této metody mimo jiné správně odhadl, že teplo vzniká vibrací drobných částic.

Výhodou Baconovy metody je, že se opírá o svět, který vidíme a cítíme, a neuniká do fantazijních přemítání o původu věcí. Nese s sebou však jeden průvodní problém. Byl by to úmorný úkol, kdybychom vzali Bacona za slovo, začali skrovným zobecňováním a nevyslovovali žádné širší teorie. Ve světě existuje tolik důkazů pro bezpočet teorií, že bychom nevěděli, kde začít ani kde skončit. Také bychom zřejmě zestárlí a zemřeli dříve, než bychom shromáždili dostatek důkazů pro jediný přírodní zákon. Samo neřízené pozorování nestačí. Věda rovněž potřebuje hypotézy - podložené návrhy, jimiž se budou výzkumy řídit. Pracovní teorie vycházejí z vědcovy představivosti, ne výhradně z okolního světa. První, kdo Baconovu důkladnou, lopotnou metodu s jednoznačným úspěchem vědecky použil, byl až Charles Darwin při průzkumech na Galapágách v 19. století.

Přes všechny nedostatky indukce jako metody vědeckého výzkumu jsme na ní stále závislí, předpokládáme-li, že nám cukr kávu osladí, a nebude místo toho kyselá. Naše víra v pravidelnost je tak zakořeněna, že kdyby nám jednoho rána chutnala káva divně, usoudili bychom, že jsme omylem použili sůl, a nikoli že se sladkost cukru přes noc změnila, jen velmi neradi bychom připustili, že jsou takové soudy zbrklé, protože

vysvětlení založená na pravidelnosti světa nepředstavují žádné neproniknutelné záhady. Když hodíme cihlu proti okenní tabuli, okno se rozbije, protože sklo je křehké a cihly jsou tvrdé. Rozbití nenásleduje po hodů nevysvětlitelně. Když to pozorujeme, jedna událost jako by vedla „hladce“ a přirozeně k druhé. Kdyby se cihla při nárazu do okna proměnila v kyticí květů, nevyvodili bychom z toho okamžitě, že její proměnu způsobil hod. Buď bychom usoudili, že jsme narazili na hromadu falešných cihel, v nichž se skrývají květiny, nebo že máme halucinaci a měli bychom navštívit lékaře. Jak pravil skeptický David Hume: „Porovnávám jeden zázrak s druhým... a vždy zavrhnou ten větší.“ O tom, že házením cihel skutečně vznikají květiny, by nás přesvědčila jediné možnost sledovat celý postup zblízka a vidět, jak k proměně dochází, aby nezbyly žádné skryté mezery, v nichž by mohlo probíhat „kouzlo“. Uspokojilo by nás jediné pozorování, při němž bychom se dívali, jak obal falešné cihly pomalu praská, rozpadá se a postupně odhaluje ukryté květiny. Chceme-li porozumět světu, opíráme se o indukci, ale také svá očekávání odvozujeme od pevně daného chápání věcí, jako jsou cihly a květiny.

Zdravý rozum nám občas říká, abychom odmítli závěry, jež by se na základě indukce zdály pravděpodobné. Jestliže je pravděpodobnost určité věci tím větší, čím častěji se daná věc děje, pak by platilo, že čím jsme starší, tím pravděpodobnější by bylo, že se příštího dne budeme opět probouzet naživu. Z toho by plynulo, že má smrt nikdy není méně pravděpodobná než v den, kdy skutečně zemřu. Tento závěr lze snadno odmítnout na základě širšího chápání života a smrti. Naše širší chápání se ovšem též plně opírá o indukci a uniformitu přírody. Musím sledovat nejen pravidelnost svého vlastního ranního vstávání, nýbrž i pravidelnost, s níž jedinci určitého věku umírají ve spánku. Takže jedna indukce byla zpochybněna druhou. Pokud zkoumáme historii podobných přesvědčení dostatečně daleko, dospíváme k předpokladům, které vycházejí ze slepé víry v uniformitu přírody.

Byli bychom naprostí blázni, kdybychom uniformitě světa nedůvěřovali. Být tvorem návyků je zřejmě součástí toho, že jsme racionální. Existují určité zásady, podle nichž musíme žít, ale které nelze logicky ospravedlnit. Například jsme přesvědčeni, že skoky z výškových budov

jsou smrtelné, protože to prokázali všichni, kdo si je vyzkoušeli. Ačkoli nemohu dokázat, že budou smrtelné i v budoucnosti, byl bych považován za šílence, kdybych si to šel ověřit na příhodném činžáku. Není možná přísně logické očekávat, že se budoucnost bude podobat minulosti, ale každopádně není o nic logičtější předpokládat, že tomu tak nebude. Kuře Bertranda Russella, jemuž jednoho dne majitel zakroučí krkem, není hloupé, když si myslelo, že namísto toho dostane zobání. A Russell nebyl jediný, kdo podceňoval kuřata. Během provádění průkopnického pokusu se zmrazováním, při němž vycpal slepici sněhem, se Francis Bacon nastudil a roku 1626 zemřel.

Kantovy brýle - člověk středem vesmíru

Hudební nadšenci odhalí rozdíly v čistotě nahrávky, jichž si běžný posluchač nevšimne. Věnují značné množství času a peněz tomu, aby si obstarali reproduktory a zesilovače, které jim zajistí zvuk co nejuvěrnější originálnímu provedení díla. Ovšem ani nejdokonalejší hi-fi systém nedosahuje plné dokonalosti. V jistém bodě se do procesu počínajícího nahrávání a končícího přehráním vloudí nečistoty, které zaručují práci elektronickým firmám příští generace. Může nastat čas, kdy bude audio-technika na takové úrovni, že hudební nadšenec již nebude muset trpět omezeními svého přehrávacího zařízení, ale jen limity vlastního ucha. V té chvíli budou filozofové moci spekulovat o hi-fi systémech. Ať už lidské ucho přidává, či ubírá zcela čisté nahrávce cokoli, rozdíl se netýká kvality, ale typu. Slyšíme zvuky určitým způsobem, protože máme určitou stavbu ucha. Tvor s jiným typem ucha, například netopýr, vnímá zvuky zcela jinak, protože jeho sluchová soustava funguje na odlišném rozsahu frekvencí. Sluchovody s jinou stavbou ovlivňují to, jak jejich vlastníkově znějí zvuky - tak jako různé druhy fotoaparátů vytvářejí různé snímky. Když popisujeme zvuk, který slyšíme, nemluvíme pouze o něm, ale říkáme také něco o fungování našeho sluchu. Nemůžeme to nedělat, protože nemůžeme slyšet věci jinak než daným způsobem. Jelikož totéž platí pro všechny lidské smysly je způsob našeho porozumění světu zčásti svázán se schopnostmi, pomocí nichž k tomu porozumění dospíváme.

Naše vjemy nejsou čistě pasivní - není to prostě tak, že sedíme a nasáváme je. Kdykoli cítíme nějakou chuť nebo slyšíme nějaký zvuk, aktivně při tom něco děláme. Mozek je ale tak navyklý uspořádávat a zpracovávat svět, že si toho ani nevšimneme. Vnímání světa znamená ho měnit. To byl hlavní přínos německého filozofa Immanuela Kanta. Anglický filozof 17. století John Locke prohlásil, že lidská mysl se rodí jako tabula rasa - jako čistá deska, na níž svět postupně zanechává své stopy, jak se učíme a stárneme. Jeho myšlenka inspirovala Davida Huma ke skeptické filozofii, podle níž je naše poznání svou přirozeností triviální a vypovídá jen samo o sobě, přičemž důležité poznání lze získat

jen prostřednictvím zkušenosti a pozorování. Hledání podstatného poznání, jehož bychom mohli dosáhnout pouhým uvažováním, ještě neskončilo. Kant byl první filozof, podle něhož může existovat určité zbytkové poznání, které pře-hlédl i Hume.

Immanuel Kant se narodil roku 1724 v Královci ve východním Prusku. Jeho otec byl sedlák, zřejmě potomek skotských přistěhovalců, kdežto matka byla nevzdělaná, ale vysoce inteligentní Němka. Rodina vyznávala tvrdošíjný luteránský pietismus, který předepisoval prostý život a dodržování mravního zákona. Roku 1740 začal Kant studovat teologii na královecké univerzitě a ve dvaceti letech se pustil do psaní své první knihy, věnované fyzice. Když se mu po šesti letech nepodařilo zajistit si akademickou funkci, byl nucen žít se jako učitel v bohatých rodinách. Toto období trvalo patnáct let a bylo nakonec poměrně šťastné. Kant se etabloval v místní společnosti a měl příležitost cestovat do exotických (v jeho očích) končin. Jeho největší výlet vedl do města Arnsdorfu ležícího sto kilometrů od Královce. Dál se od svého rodiště nikdy nevzdálil. Spíše než cestováním získával Kant zkušenosti rozsáhlou četbou. I když měl slabé plíce a měřil pouze metr a půl, dovedl strhnout pozornost přednáškového sálu. Byl to rozený řečník, který neváhal prokládat výklad vtipy a literárními odkazy a za velkého zájmu veřejnosti přednášel o čemkoli od newtonovské fyziky, přes zeměpis po ohňostroje. Dostal nabídku vyučovat poezii na univerzitě v Berlíně, ale odmítl ji, protože dával přednost usudlému životu rodného městečka. Jeho klid a mír zde sice narušovaly davy mladých filozofů a vládních úředníků, kteří přijížděli do Královce čerpat od něho moudrost, přesto si ale dokázal zachovat své pravidelné procházky, takže lidé si mohli seřadit hodinky podle toho, kdy se objevil na ulici. Jeho oblíbenou ulici později přejmenovali na „Filozofovu procházku“. Pouze jedenkrát se stalo, že Kant v danou dobu nevyšel z do-mu, což dodatečně vysvětlil tím, že se tak ponořil do Rousseauova Emila, že se od knihy nedokázal odtrhnout. Roku 1755 se Kant vrátil na královeckou univerzitu, aby dokončil studia. Následujícího roku tam začal vyučovat a do tvůrčí práce jej popohnala četba filozofie Davida Huma, která ho, jak sám řekl, probudila z „dogmatické dřímoty“. Roku 1781 vystoupil Kant s novou filozofií, o níž hovořil jako o „transcendentální kritice“. Stejně jako mnoho jiných

filozofů i on se dostal do potíží vzhledem ke kontroverzním náboženským názorům. Po vydání *Náboženství v mezích pouhého rozumu* (1793), v němž vyjadřoval názory zpochybňující tradiční křesťanské učení, mu král Fridrich Vilém II. nařídil, aby o náboženských otázkách přestal psát a vyučovat. Kant se zákazu naprosto podrobil, alespoň do panovníkovy smrti. Když král zemřel, byl ale již Kant stařec, zhoršovalo se mu zdraví a zanedlouho odešel do penze, aby připravil upravené vydání svých spisů. Roku 1804 zemřel. Na jeho hrobě stojí nápis: „Hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně“ - dvě věci, které, jak psal, „naplňují mysl vždy novým a vzrůstajícím obdivem a úctou, čím častěji a vytrvaleji se jimi přemýšlení obírá“.

Kant se chtěl vydat novou cestou mezi dvěma směry filozofie 18. století. Racionalisté prohlašovali, že rozum chápe svět bez pomoci smyslů, kdežto empiristé trvali naopak na tom, že veškeré poznání musí být pevně zakotveno ve zkušenosti. Obě tendence mají své slabiny - poznání získané pouhým rozumem může být nepochybně pravdivé, ale nedozvíme se příliš o tom, jaký je svět. Empirické poznání nám řekne mnoho o světě, ale platí za to ztrátou jistoty. Kant se nesnažil o nic menšího než o filozofickou revoluci. Zatímco filozofové doposud mluvili buď o předmětech, anebo o našem vnímání předmětů, Kant si uvědomil, jak nes-mírně významný je způsob, jímž se tyto dvě věci setkávají. Metafyzika - pokus filozoficky uchopit podstatu skutečnosti - podle něho postupovala zcela nesprávným směrem, a následkem toho se nedokázala ubránit Humovu útoku. Hume tvrdil, že poznání smyslového světa není nikdy možné získat jinak než prostřednictvím smyslů. Od Platónových časů nabízeli filozofové jedinou alternativu: myšlení chápe části skutečnosti, které smysly nikdy neobsáhnou, například duši, podstatu Boha a vesmír jako celek.

Kant takové uvažování odmítá jako „mystické“ a zavádí namísto něj novou metafyziku. Předměty sice vnímáme smyslově, ale byl by omyl si myslet, že nám je oči a uši prostředkují takové, jaké skutečně jsou, říká Kant. Vše, co vnímáme, a tímto způsobem chápeme, je při přijímání našimi smysly zpracováváno. Zpracování vnucuje prožitkům charakter, který není součástí vnímaných předmětů. Každý předmět, který vnímáme, přichází v určitém bodě času a prostoru, ale čas a prostor si

osvojujeme prostřednictvím zkušenosti, protože nikdy nevnímáme předměty, které by nebyly v čase a prostoru. U pozemských předmětů, jako jsou jablka, můžeme dospět k obecnému pojmu "jablka" tak, že uvidíme několik jonatánů, jonagoldů a rubínů. Pojem prostoru ale není něco, co bychom abstrahovali z jeho případů ve světě, neboť všechno, z čeho bychom jej mohli abstrahovat, již prostor předpokládá. Kdybychom nechápali prostor a neuvažovali v pojmech prostoru, nemohli bychom o něčem říkat, že to je „na určitém místě“, nebo „nad“ či „pod“ něčím jiným.

I když si dovedu představit prostor, ve kterém nic není, nedokážu si představit, že v něm nic není, aniž bych si představil prostor. Takové „formy“ zkušenosti musí být zabudovány do naší intuice a musíme je znát ještě předtím, než poprvé otevřeme oči. Jako kdybychom měli nasazeny brýle s časoprostorovými skly a nikdy si je nemohli sundat.

Podle Kanta existuje několik způsobů (přesně dvanáct), jak rozum uspořádává zkušenost. Nejdůležitější je předpoklad příčiny a následku, podle něhož je všechno, co se stane, výsledkem předchozí události, která určuje jeho povahu. Kant se domnívá, že snaha aplikovat tyto obecné formy na předměty za hranicemi naší zkušenosti vede k tomu, že tradiční metafyzika je zbytečná. Příkladem je také chybný „důkaz“ Boží existence, který Boha označuje za prvotního hybatele - za příčinu, jež sama žádnou při-činu nemá, ale z níž nakonec všechny události vycházejí. Existenci prvotního hybatele nelze nikdy dokázat, stejně marné by však bylo pokoušet se ji vyvracet. S takovými spekulacemi je nejlepší skoncovat a vzdát se naděje, že poznáme transcendentní pravdy. Zatímco podle Platóna instinktivně známe objekty (i když jsou zasuté v mysli a je velmi obtížné je objevit), podle Kanta instinktivně známe obecnou formu, kterou může skutečnost mít. Empiristé hlásali, že jakékoli vrozené poznání musí být triviální nebo tautologické, ale poznání, které nám přisuzuje Kant, takové není, jelikož by lidé mohli mít různé prostředky, jak zpracovávat své zkušenosti. Podstata našich očí a uší je stejně nejistá jako svět, který jimi vnímáme.

Dalším důsledkem Kantova náhledu je, že pravá podstata předmětů zůstává nepoznatelná. Naše poznání může poukazovat k věcem o sobě, jimž Kant říká „noumena“, ale nelze poznat vlastní povahu žádné věci.

Když se například díváme na zahradu, nevidíme ji takovou, jaká je doopravdy, nýbrž přijímáme dojem, který oči přefiltrovaly a uzpůsobily pro naše potěšení. Včela dělnice vidí úplně jiný obrázek, neboť její zrak vnímá ultrafialové světlo, ale ani ona nemá představu, jaká je zahrada o sobě. Smyslové zprostředkování znamená, že nikdy nevnímáme objekty o sobě (takové, jaké jsou předtím, než jsou vnímány), ale jen jejich zlidštěné verze. Díky schopnostem zpracovávat realitu je možné poznání, ale všechny schopnosti s sebou nesou zmíněné omezení. Lidské poznání nemá žádnou rajskou zahradu, v níž bychom mohli poznat nezkalené pravdy. Z toho ovšem neplyne, že by se schopnost poznávat svět zhoršovala; znamená to pouze, že veškeré poznání je zabarveno tím, že je zprostředkováno. Jakákoli jiná soustava vnímání by měla podobná omezení.

Na zmíněné argumenty lze reagovat odmítnutím jakékoli představy vnímání, které se skrývá za předsudky a dispozice propracovává k tomu, jaký svět „skutečně je“. Kant tak daleko nezašel. V rámci lidského chápání světa podle něj existuje několik stupňů čistoty. Například soudí, že správné vnímání estetické krásy se omezuje na vnímání čiré formy objektu - a není tedy zakaleno žádným jiným zájmem než čistě estetickým. Takto dojdeme ke zvláštnímu závěru, že muž nemyslí primárně na ženskou krásu, pokud mu žena připadá sexuálně přitažlivá. Mravně ctnostný čin je pak takový, který děláme z čisté, chladné povinnosti, a nikoli proto, že pomáhat starým paním při přecházení ulice nám připadá hezké. Kantova záliba v „čistých“ motivech ale nestojí na mravních základech.

K podstatě mravního jednání dochází s pomocí toho, co pokládá za nejčistší z lidských schopností: racionality. V mezilidských vztazích to znamená dodržovat univerzální povinnosti, které nejsou ovlivněné osobními zájmy. Když použijeme Occamovu břitvu a budeme žádat co největší jednoduchost, dojdeme k tomu, že jedna metoda je racionálně čistší než druhá, nikoli že je mravnější.

Kant stanovuje nesmírně vysoké standardy, když označuje lidské vnímání za ve své podstatě předpojaté. Není správné doufat, že můžeme pozorovat svět, jak skutečně, pravdivě je, nehyzděný lidskými kategoriemi, pak bychom ovšem o něm neměli uvažovat jako o místě,

kteří „hyzdíme“. Kant sice neuzivá tento slovník, ale z jeho přístupu to vyplývá. Často podléhá pokušení spatřovat ve věcech o sobě nejen věci o sobě, nýbrž třpytivé a velice žádnoucí klenoty čisté pravdy. Následkem toho vstupuje do jeho díla napětí mezi čistotou, které nemůžeme nikdy dosáhnout, a snahou se jí co nejvíc přiblížit. Kant zřejmě zrazuje své základní zásady, když se pouští do důkladného popisu toho, jak probíhá zprostředkování mezi našimi smysly a světem. Je otázkou, zda naše smyslové schopnosti nejsou rovněž věcí o sobě, která musí navždy zůstat mimo náš dosah. Skutečnost, že naše poznání bude stále zabarveno tím, jací jsme tvorové, není pro Kanta žádnou záminkou, abychom brali věci, jak přicházejí, a přijímali je v jejich normálním významu. Pokud si například většina z nás poslechne nový popový singl a označí jej za dobrý nebo špatný, uvedený soud bude kromě kvality písničky ovlivněn rovněž tím, v jakém kontextu ho slyšíme a co si myslíme o kapele a její dosavadní tvorbě. Jasnější pohled získáme, když si singl poslechneme v různém prostředí - některé písničky se totiž lépe hodí do nočního klubu než do obývacího - a nebudeme brát ohled na účesy, oblečení a názory kapely. Nikdy nemůžeme získat dokonale objektivní pohled, neboť v nějakém kontextu tu písničku slyšet musíme, ale změny prostředí mohou prospět. Rekvizity hudby, jako v případě punku a heavy metalu, mohou být stejně důležité jako samotná melodie. Pokud takovým kapelám nasloucháme s tím, že pouze hledáme zvukovou harmonii, poněkud se mýlíme s podstatou věci. Když dojde na podobné otázky vkusu, podstata Kantova sdělení je opět nanejvýš důležitá: čisté poznání je vždy jen čisté lidské poznání a zkoumání našich schopností má přinejmenším stejný smysl pro zjišťování podstaty věcí jako přímočaré studium světa samého.

Benthamův výpočet - matematika jako vodítko pro morálku

Výzkum veřejného mínění pořádaný 3. října 1995 televizní stanicí CNN a americkým deníkem Today ukázal, že 56 % Američanů je přesvědčeno, že O. J. Simpson zavraždil svou ženu Nicole a jejího přítele Ronalda Goldmana. Porotci v soudní síni ovšem prohlásili, že Simpson je nevin-ný. Ať už ve skutečnosti byl vrahem, anebo ne, odsouzení obžalovaného by mohlo vést k pouličním násilnostem. Jelikož by při nich mohli přijít o život další lidé, osvobození Simpsona může být nejlepším řešením,

pokud nepokládáme za pravděpodobné, že by přestupek opakoval. Představme si však, že se události vyvinuly jinak a porotcům jsou na poslední chvíli předloženy nezvratné důkazy o Simpsonově vině. Právě před hlasováním o rozsudku se dozvídají, že bude-li Simpson odsouzen, skupina ozbrojených fanatiků je odhodlána vyjít do ulic a pomstít ho. Členové poroty mají povinnost vynést rozsudek, který pokládají za pravdivý, nemají však také povinnost zabránit smrti nevinných lidí, jestliže to bude v jejich moci? Jak na mravní dilema odpovíme, záleží na tom, zda je „správné“ řešení správné bez ohledu na své následky. Jinými slovy, máme rozhodnout, zda je mravnost cílem sama o sobě, nebo zda je jen prostředkem k tomu, aby se svět stal lepším místem pro život. Zastánci utilitárního přístupu v podstatě propagují druhou možnost. Porota stojí před jednoduchým rozhodnutím, které lze podle nich snadno matematicky spočítat. Na základě výpočtu je jednoznačně vhodnější osvobodit obžalovaného a předejít ztrátám na životech než ho odsoudit a čelit krvavým nepokojům.

Prvním utilitaristou byl Jeremy Bentham, který se narodil roku 1748 v rodině londýnského právníka. Když po studiích v Oxfordu získal právnícký titul, snil otec o tom, že se jeho syn stane jednoho dne v Anglii nejvyšším soudcem, lordem kancléřem. Bentham svou profesi ale nikdy neproftikoval, neboť mu právní systém připadal plný „dábelských úskoků“. Rozhodl se, že se nezaměří na praxi, ale na teorii, konkrétně na duch zákona, a nikoli na zákon, jak ho znají právníci. Zabýval se

zkoumáním mravní podstaty zákonů, které nás ovládají, a dospěl k závěru, že jejich podstatou je prospěšnost. Tu pak definoval jako „vlastnost jakéhokoli předmětu, jejíž pomocí má sklon vytvářet potěšení, dobro či štěstí, anebo zabránit nehodám, bolesti, zlu či neštěstí“. Jeho heslo, které v různých podobách převzali budoucí utilitaristé, znělo „co největší štěstí pro co největší počet lidí“.

Na základě daného kritéria označil Bentham řadu institucí za nevyhovující. Terčem jeho polemik se stala státní církev, zneužívání britské ústavy a neúčinný trestní systém. Nespokojenost se systémem trestání jej dovedla k tomu, že během pobytu v Rusku roku 1785 vymyslel svůj slavný „Panoptikon“. Jednalo se o nový, kruhový typ věznic, v níž dozorcí ve středu budovy mohou sledovat vězně, aniž by byli sami vidět. Benthamovi se bohužel nepodařilo prodat tento plán carevně Kateřině Veliké, jejíž následovníci dávali při trestání přednost solným dolům. Neúspěch ho však neodradil a on se snažil vynález následujících dvacet let bezvysledně prosadit a obětoval mu spoustu peněz. Začátek 19. století představoval pro Benthama a jeho myšlenky příznivější prostředí. Po porážce Napoleona roku 1815 potřebovala Evropa právního poradce, který by jí pomohl formulovat nové ústavy. Ruští, němečtí i španělští právníci tehdy těžili z Benthamových cenných rad. Jeho širší vliv na legislativu sahal až do Jižní Ameriky a Spojených států, kde mu naslouchali prezidenti Adams a Madison. Když roku 1832 zemřel, mrtvola byla mumifikována, oblečena a podle jeho přání vystavena ve skleněné vitríně v prostorách londýnské univerzity. Jeho ostatky jsou tam k vidění dodnes.

Utilitaristický ideál uchvátil představivost státníků, ale Benthamova přesná metoda, jak k němu dospět, byla stejně výstřední jako jeho Panoptikon. Jak zákony vlád, tak jednání jednotlivců má být podřízeno „hédonickému kalkulu“. Štěstí či neštěstí, jež událost jednotlivci působí, se se-čte a poté vynásobí počtem lidí, kteří jeho důsledky trpěli, nebo se jimi těšili. Jestliže jsou celkové účinky spíše dobré než špatné a nelze dosáhnout lepšího výsledku jiným prostředkem, pak je zákon nebo čin správný a spravedlivý. Hédonický výpočet představoval metodu pro řešení veškerých mravních dilemat prostřednictvím prostého sčítání a odečítání.

Benthamův morální řád neuznává jiného boha než užitek. Mravní poctivost spočívá v tom, že vyvoláme určitý stav věcí a maximalizujeme výskyt určitých vlastností. Nejde o to plnit povinnosti nebo poslouchat božstva. Samotný užitek ovšem lze definovat několika způsoby. Dříve než vyrazíme do světa, abychom užitek maximalizovali, je třeba si ujasnit, o co se přesně jedná. Benthamova definice byla hédonistická: „Štěstí“ rovná se potěšení. Všechny lidské bytosti podle něj hledají potěšení a snaží se vyhybat bolesti. To, co činí lidi nejšťastnějšími, neboli to, co jim poskytuje největší potěšení, je tudíž správné. Navzdory tomuto přesvědčení žil Bentham prostým životem v tvrdé práci a mravní bezúhonnosti. Své hédonistické touhy zřejmě uspokojoval tím, že až dvanáct hodin denně věnoval psaní o právní reformě. Náročná práce jej sice mohla uvádět do extatických výšin, ale pravděpodobně to není. Jeho vlastní životní styl ukazuje, že definovat štěstí jako potěšení je příliš omezené. S vhodnější definicí přišel až John Stuart Mill (1806-1873), syn Benthamova žáka Jamese Milla. Mill zůstal u pojmů štěstí a potěšení, ale rozlišoval mezi vyššími a nižšími formami potěšení, přičemž mezi ty vyšší by patřilo i Benthamovo pracovní úsilí.

Ať už usilují lidé o cokoli a ať už tedy volíme pro výpočet jakoukoli hodnotu, mravní jednání se musí snažit, aby byl svět lepší tím, že této hodnoty bude co nejvíc. Je ostatně těžké si představit, jak by vůbec mohla „správná“ snaha učinit svět horším. Benthamův výpočet je v zásadě mechanický postup poměření dobrých a špatných důsledků, který má podle svého autora zajistit, že nikdo se nikdy neocitne v rozpacích, když bude stát před mravním dilematem. Může být samozřejmě složité předvídat, jaké účinky budou mít zákony a činy v budoucnu, ale nikdo nikdy netvrdil, že mravnost je jednoduchá záležitost. Je-li mravním cílem laťka tak vysoká jako „maximalizace největšího dobra pro co největší počet lidí“, jde o ohromný úkol. Výrazně neutilitaristický filozof Immanuel Kant prohlásil, že něco učinit „můžeš, neboť máš“. Jinak řečeno, neexistuje morální závazek udělat něco, čeho nejsme schopni. Z utilitaristického hlediska může být nejlepší situace - kdy jsou všichni občané nevýslovně šťastní - pro obyčejné lidské bytosti nedosažitelná, přesto však zůstává nejlepší. Když usilujeme o co největší štěstí, bojujeme možná předem prohranou bitvu a utilitarista by v takovém

případě řekl, že pro-stě máme smůlu. Dokud určité počínání působí více užítku, nebo méně bolesti, než každé jiné, jste povinni se jím řídit v zájmu zachování a zvýšení obecného dobra.

Bez ohledu na hloubku vašeho zoufalství vám utilitaristický výpočet stanoví, co byste měli dělat. Jelikož je tento výpočet vlastně obecně použitelný, člověk si zřídkakdy odpočine od morálních dilemat. Ať už děláte cokoli, pravděpodobně je to morálně špatné, poněvadž vždycky bude v rozvojových zemích existovat sirotek, jemuž byste právě mohli posílat jídlo. A pokud to zrovna děláte, bezpochyby existuje někde jinde další hladovějící dítě, které by vaši pomoc potřebovalo ještě naléhavěji. Tváří v tvář takovým nárokům by se nakonec mravně zhroutil i světec. V tom-to případě by výpočet dospěl k závěru, že možná není tak dobrý nápad chtít pořád jednat mravně, a modernizoval by součty tak, aby bylo občas možné usilovat o stav, který není nejlepší. Stejným kouzelnickým trikem se utilitarismus vyhýbá výtce, že se od lidí nedá očekávat, že je budou motivovat nikoli „vřelé“ city, nýbrž „chladné“ výpočty. Když věnujete manželovi k narozeninám dárek, předpokládá, že to děláte z lásky. Kdybyste mu řekla, že „tímto dárkem maximalizujete sociální užitečnost“, patrně by se zeptal, kam zmizela jeho skutečná manželka. Vezměme si jiný příklad: Pokud se vláda rozmyšlí, zda má, či nemá poslat pomoc obětem zemětřesení, asi to povede k větším a zbytečným ztrátám na životech, než kdyby bez odkladu vyslala záchranářské konvoje. Jestliže se zdá, že někdy dosáhneme lepšího stavu věcí, když své jednání podřídíme vřelým citům, a ne chladnokrevné kalkulaci, rychlý utilitaristický výpočet by nám asi poradil, že po zralé úvaze existují situace, kdy bychom měli kalkulačku vypnout. Utilitarismus takto uhýbá před většinou kritik, které jsou proti němu vzneseny. Kdykoli se jeho přístup neukazuje jako nejlepší, přeformuluje své cíle, aby se srovnal s realitou, a zbaví se tím celého problému.

Hlubším problémem zůstává, že čísla potřebná pro utilitaristický výpočet nikdy přesně nevyjdou, neboť dobro a zlo nelze objektivně počítat. Jakou hodnotu má z hlediska utrpení například vyloupení bytu? Useknutí poloviny prstu? Sto štípnutí hmyzem? A může jakékoli množství menších bolestí opravdu vyvážit smrt? Jak můžeme porovnávat radosti a bolesti dvou různých lidí? Tím se dostáváme k další slabíně: utilitaristickému

výpočtu není nic svaté. Utilitarismus neuznává žádné absolutní hodnoty. Nic není zakázáno a všechno je za jistých okolností možné povolit. V knize *Utilitarismus: pro a proti* (1973) předkládá anglický filozof Bernard Williams (* 1929) myšlenkový experiment, který tyto problémy obnažuje. Představte si, že cestujete pěšky zemí, v níž se lidská práva příliš nerespektují. Vynoříte se z pralesa a před vámi stojí na mýtině vesnice a rota vojáků mířící na deset vyděšených venkovanů. Velitel jednotky si vás všimne a váhá s rozkazem k palbě v situaci, kdy je svědkem scény jakýsi cizinec. Zeptáte se ho, co se tu děje. Vysvětlí vám, že vesničané jsou podezřelí z toho, že ukrývají předáka ilegální opozice, kterého má velitel zadržet. Zatím mu odmítali prozradit, kde se hledaný muž nachází, ale když jich nechá deset zastřelit, snad to ostatním rozváže jazyk. Sdělí vám také, že se nejedná o nic neobvyklého, ale jelikož jste v jeho zemi hostem, udělá tentokrát zvláštní výjimku. Ušetří životy těch deseti, pokud vy vlastní rukou zastřelíte jednoho z nich. Také vás ujistí, že kdy-byste si chtěli hrát na hrdinu a o cokoli se pokusili, jeho muži vás okamžitě zastřelí a popraví i všech deset vesničanů. Nedostali jste se do této situace vlastní vinou a stojíte před výzvou, abyste zavraždili člověka. Jde o složité morální dilema, ale s pomocí utilitaristického výpočtu je řešení „snadné“. Smrt deseti znamená více bolesti než smrt jednoho, a tak ne-máte pouze dovolení, ale přímo povinnost zabít nevinného, a bylo by mravně trestuhodné to neudělat. Nezdá se spravedlivé, že na vás padla odpovědnost za deset lidských životů, když s celou situací nemáte nic společného, ale jak by opět řekl utilitarista, to je prostě smůla.

Rozhodování, zda zastřelíte člověka, může být jednodušší, když půjde o jeden život nevinného proti stu, tisíci nebo deseti tisíci dalších. Tento příklad nás nutí připustit, že poměříme jeden život s druhým. A pokud to nepřipustíme, utilitarista může zvyšovat množství nevinných obětí tak dlouho, až ustoupíme a uznáme, že nevztáhnout ruku na život nevinného není absolutně platné morální pravidlo. Současně tím akceptujeme, že bolesti a potěšení různých lidí lze vzájemně poměřovat. Není ovšem tak jednoduché zbavit se absolutních morálních hodnot zcela.

Utilitaristé se zavazují nejen k tomu, že nedopustí neštěstí a bolest, ale že budou také podporovat štěstí. Zde nastávají potíže, poněvadž různí lidé

vidí pod užitkem různé věci, zejména pokud potěšení jednoho znamená bolest druhého. Dejme tomu, že pětisetčlenná místní skupina Ku-klux-klanu zoufale touží po tom oslavit své výročí tradičním stylem. Nejráději by někoho zlynčovali, jenže žijí ve státě, v němž by je za tak ohavný čin bezpochyby čekal trest smrti. Místo toho se tedy spokojí s tím, že namočí nevinného člověka do dehtu a obalí ho peřím. Jak řeknou před soudem, akce jim přinesla nepopsatelné potěšení. Byla tak zábavná, že každopádně stála za cenu, kterou nyní musí zaplatit. Na základě Benthamova hédonického výpočtu mají pravdu. Potěšení pěti set pachatelů snadno převáží utrpení jediné oběti. Nelze popřít, že z utilitaristického hlediska se takový zločin vyplatil, ačkoli by málokdo svolil k podobným obchodům.

Absolutní mravní hodnoty je tudíž zřejmě nutné do systému nějak zabudovat. Uvažujeme-li o důsledcích svého jednání, jeho etická hodnota je nedílnou součástí situace, kterou vytváříme. Když například lžeme partnerovi, abychom zakryli nevěru, udržujeme ho šťastného, ale zároveň tím ještě víc degradujeme vzájemný vztah. Když překonáme atletický světový rekord za pomoci prášků a nikdo nám nic nedokáže, získáme tím světovou proslulost a svým způsobem štěstí, ale taková sláva nestojí za to, pokud nám není dopřáno zapomenout, že jsme podvodníci. Morální kvantify, jako je například čest či lidská práva, musíme v etickém výpočtu sčítat se stavy a pocity, jako je potěšení a štěstí, protože skutečného štěstí nemůžeme dosáhnout na úkor mravní sebeúcty.

Hegelova dialektika - nacházet pravdu ve sporu

Jak podotkl Oscar Wilde, pravda nebývá často čistá a nikdy není jednoduchá. Když se střetnou dva protichůdné názory, není běžné, že by se jeden z nich ukázal jako naprosto správný nebo naprosto nesprávný. S nudnou pravidelností se stává, že kus pravdy o diskutovaných otázkách najdeme na obou stranách. Jednoho dne snad konečně přinesou noviny zprávu: „Přední filozofové ze superuniverzit našli... KONEČNOU ODPOVĚĎ... a vlastně je to tak i tak.“ Naučit se takto dávat i brát nás dozajista udělá lepšími lidmi, ale absolutistu v nás to neuspokojí. Chceme-li slyšet „pravdu“, nemáme tím na mysli nejstručnější podání zmatené situace, nýbrž s nadějí čekáme co nejúplnější verzi v celé její černobílé kráse. Občas, dokud nám to nedojde, máme právě tohle k dispozici - ale vždy jen dočasně. Dva národy se dohadují o pohraniční území a nakonec se dohodnou na kompromisu. Ustanovená hranice je formálně potvrzena smlouvami a objeví se v nově vytištěných atlasech. Jenže uplyne pár let a hranice se znovu stane předmětem sporů. Celý proces se otevře znovu a dosud čirá pravda se opět zkalí. Podle filozofa Hegela je tento cyklus v historii lidského chápání očividný. Názor, systém nebo způsob života se setká se svým protikladem a z jejich zápasu vzejde něco, co v sobě spojí nejlepší prvky obou. Dříve či později se setká se svým opakem i výsledná syntéza a stane se dalším milníkem v trvalé řadě kulturních střetů, která prochází lidskými dějinami. Hegel říká tomuto procesu „dialektika“ a za jeho cíl označuje dokonalou svobodu.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel se narodil ve Stuttgartu roku 1770 jako syn celního úředníka ve státní službě a žil dosti poklidným životem. Podle nejdobrodružnější historiky, která se o něm vypráví, zasadil jednoho nedělního dopoledne strom „svobody“, aby projevil sympatie francouzskému revolučnímu duchu. Jeho usedlá existence byla ale zasazena mezi velké události a on jednou prohlásil, že kdyby měl Napoleon aspoň nějakou naději na úspěch, odjel by s puškou do Paříže a přidal by se k němu. Hegel nemusel cestovat tak daleko, poněvadž napoleonská armáda postoupila do Pruska, ale nemáme žádné zprávy o

tom, že by se tehdy chopil zbraně. Filozof byl dokonce příliš zaneprázdněný na to, aby r. 1806 oslavil vítězství svého hrdiny v Jeně. Dostal totiž obrovskou finanční zálohu na své největší dílo, Fenomenologii ducha, ale smlouva současně obsahovala značnou penalizaci v případě, že rukopis nebude předán do 13. října. Francouzi vpochoďovali do Jeny a obsadili ji právě onoho dne a Hegel měl štěstí, že jediný exemplář dokončeného díla byl ve vojenském chaosu bezpečně doručen. Pak se mu ale nedařilo, když si následná „vláda teroru“ v Jeně vynutila zavření univerzit a on jako profesor ztratil práci. Tyto zážitky možná ovlivnily jeho politické názory, protože v pozdějším věku se stal zapřísáhlým pruským vlastencem. Hegel byl přesvědčen, že zásluhou Napoleona získala jeho zaostalá vlast moderní, racionálně pojaté instituce, které se během jeho života změnily. Tvrdil dokonce, že se skutečné svobodě přiblížila více než kterýkoli jiný stát v dějinách. Pruskou absolutistickou monarchii asi jeho tvrzení nepřekvapilo o nic méně než moderního historika, ale vládnoucí třídy byly za takové vyjadřování podpory vděčný a Hegel na sklonku života získal patronát několika vysoko postavených vládních úředníků. Prakticky se z něj stal pruský státní filozof, který se výrazně zasloužil o rozdělení německého nacionalismu.

Někteří studenti filozofie přistupují ke svému oboru s tím, že chtějí dodat vážnost svým předem daným názorům a nestojí o jejich kritické přehodnocení ani o jiné poznatky. Málokomu se to povede tak úspěšně jako Hegelovi, který značnou část práce věnoval formalizování mystických intuitivních náhledů z mládí. Jeho intuice se týkaly jednoty vesmíru a přesvědčení, že pouze svět jako celek lze pokládat za vskutku reálný. Jednotlivé složky světa existují jen ve vztahu k celku a postupné uvědomování si jejich závislosti nás učí chápat svět jako jediný, dokonalý celek. Jelikož jsme sami součástí vesmíru, lidstvo je nástrojem, jehož prostřednictvím si svět uvědomuje sám sebe. Osvícenství důležitost lidstva uvádělo v pochybnost, a proto se řada lidí chopila Hegelových myšlenek, které slibovaly obnovit smysl lidského života. Mnoho osvícenských myslitelů chtělo, aby rozum náboženství nenahradil, nýbrž formoval. Hegel byl jedním z nich, i když náboženství rozumu podřídil. Náboženství podle něj vyjadřuje stejné pravdy, jen to

nečiní přímo skrze intelekt, ale na základě podobenství. Jak se však budeme přibližovat absolutnímu duchu, dokážeme přemýšlet o tom, co jsme doposud jen cítili, a nebudeme již potřebovat mýty, alegorie ani symboly. To bude privilegium civilizace, která bude žít filozofií tak, jako starověcí Řekové žili estetikou. Všechny ovšem taková vize neoslnila. Arthur Schopenhauer (1788-1860) popsal svého současníka Hegela jako „banálního, plytkého, ohavného a hloupého šarlatána“ a jeho vliv na studenty mu byl trnem v oku. Ve snaze zabránit jeho vlivu si naplánoval přednášky na stejnou dobu, ve které vyučoval jeho protivník, ale musel je zrušit, protože se mu na ně nikdo nedostavil. Přestože Hegel nebyl dobrý řečník - kašlal, aby získal čas, zatímco listoval pečlivými poznámkami, dokud nenašel přesnou formulaci -, jeho přednášky lákaly početné posluchače. Schopenhauer tehdy ohlas neměl a nijak to nepřeženeme, když řekneme, že Hegel byl pro své žáky strhujícím profesorem.

Jelikož nejdůležitější Hegelovy myšlenky není těžké pochopit, jeho oblibě nebránila ani pověstná nepřístupnost jeho spisů. Dialektická metoda má jednoduché jádro a lze jí snadno vyložit individuální zkušenost i dějiny národa. Dialektika spočívá na vnitřních rozporech neboli protikladech, které se nacházejí ve všech oblastech lidského života. Hegel tvrdil, že veškerý pokrok probíhá na základě střetu protikladů. Jejich smíření vede lidstvo dále a výše k naplnění absolutního ducha, který představuje dokonalou jednotu. Dialektika má tři stadia: tezi, antitezi a syntezi. Teze může být myšlenka, postoj, civilizace či dějinné hnutí. Sama o sobě je teze neúplná, a proto se dříve či později setká se svou antitezi. Částečné pravdy obsažené v tezi a antitezi se pak na vyšší rovině vtělí do synteze, která bude výsledkem jejich střetu.

Jako tezi si představme vojína, který jde poprvé do bitvy. Když se ozve střelba blížící se fronty, jen stěží nepropadne panice. Ve chvíli, kdy má nervy nadrané, převládne v něm pocit studu nad strachem a antitezi je pak unáhlenost: v okamžiku šílenství vyskočí z úkrytu a slepě se vrhne proti nepříteli. Bude-li mít dost štěstí a nepodlehne zraněním, může o své zkušenosti uvažovat a dospět k syntezi, kterou bude zlatá střední cesta mezi ukvapeností a zbabělostí. Jedním slovem, k odvaze - ke schopnosti čelit nebezpečí s chladnou hlavou a klidně rozvážit, kdy zaútočit a kdy se

krýt. Svoboda, o níž v Hegelově dialektice jde, se nyní bude v jeho činech lépe uskutečňovat. Bude schopen se ovládat a dělat rozumná rozhodnutí v krizi, při níž byl předtím omezován svými vášněmi. Vojín měl od počátku možnost být odvážný, ale tato odvaha se projevila v střetu jeho strachu se studem. Moderní armáda by dala přednost tomu, aby si uvedený konflikt vyřešil během bojové přípravy, a řada vojáků to dokáže. Hegel by byl nepochybně vůči takovým případům skeptický, pokud by snad bojová příprava nebyla stejně nebezpečná a náročná a nevedli by ji ti nejtvrďší armádní instruktoři.

Spory v rámci dialektiky nemusí být vždy násilné, třebaže lité bitvy patří k Hegelovým nejoblíbenějším příkladům. Silný tlak může být v mnoha případech důvodem úspěšné seberealizace. Pokud si jako tezi vezmeme osobu s potlačenou homosexualitou, antiteze nastane, když si dotyčný uvědomí, že pohlavní touhu může potlačit silou vůle. Střet sexuální touhy se sebeovládáním vyústí v syntezi, jelikož se schopností se ovládat přichází také schopnost se osvobodit - vyjádřit touhu vědomě a nereagovat pudově. Když se vše podaří, výsledkem je nová sebeúcta, při níž se může beze studu chovat podle svých sexuálních preferencí. Hegel patrně neměl při vymyšlení dialektiky na mysli zrovna tohle, ale pokud nic jiného, je jeho metoda pružná.

Přes veškeré možnosti osobního využití byla dialektika v první řadě koncipována pro širší rámec dějin. V nich Hegel viděl, jak dialektika žene člověka ze stavu přírodního do stavu státního. Tezí je svobodné chování divocha, který jedná podle momentální nálady bez ohledu na možné důsledky. Časem se divoch vzdá své neomezené svobody a podvoluje se zákonu a tlakům zvyku. Antiteze mu přináší stav, který vnímá jako tyranii. Při syntezi protikladných podmínek se stává občanem podřízeným vládě zákona. V novém prostředí je pak schopen být něčím novým, čímsi sahajícím za představu divocha nebo poddaného. Dospívá tak k pochopení, že svoboda není jen pouhá svévole a zákon otravný předpis. Takové chápání svobody nebylo ovšem v tehdejší Prusku realizovatelné, a tak Hegel připouštěl, že cesta svobody dosud není u konce. To je důležitá poznámka, neboť jeho představy o svobodě jsou velmi zvláštní a výrazně upřednostňují stát před jednotlivcem. Jak poznamenal Bertrand Russell, nešlo o svobodu, která by člověka

uchránila před koncentračním táborem.

Hegel zemřel roku 1831 v Berlíně během epidemie cholery. Budoucnost dialektiky se na hony vzdálila absolutnímu duchu, o němž snil. Metody se chopil jeho mladý žák a převlékl ji do materialistického hávu. Nová dialektika nesledovala v dějinách lidstva pokroky ducha, nýbrž ekonomické podmínky, na jejichž základě také předpovídala budoucnost. Tímto žákem nebyl nikdo jiný než Karl Marx.

Turingův stroj - kalkulace nemyslitelného

Britský novinový sloupkař Miles Kington vzpomínal na školní kázání, při němž kaplan vyzval žáky, aby si představili následující situaci. Za druhé světové války se německé protivzdušné obraně dařilo zasazovat bolestné rány jednotkám britského královského letectva. Velitelé britských bombardovacích akcí dostali spásný nápad, že skutečná letadla za sebou potáhnou atrapy bombardérů. Imitace byly vyrobeny z překližky, ale na noční obloze si je bylo možné snadno splést s Lancastery. Pomáhaly tak odvádět pozornost flaku od skutečných letadel. Trik výborně fungoval, dokud se němečtí zaměřovači nenaučili odlišovat atrapy od Lancasterů podle tvaru. Britové tedy vyrobili přesvědčivější napodobeniny, které zvenjšku vypadaly přesně jako pravý bombardér. Plán opět fungoval do té doby, než Němci zjistili, že mohou skutečné bombardéry poznat na základě tepla, které vychází z motorů. Angličané tedy namontovali motory i do atrap. Netrvalo ovšem dlouho a nepřítel to také prokoukl, protože radiotechnici na zemi poznali, že imitace nevysílají ani nepřijímají žádné signály. Britské válečné letectvo bylo přinuceno dovést své atrapy k dokonalosti a přitom si uvědomilo, že by mohly nést bomby a zapojit se do boje. Konečné imitace byly tak realistické, že vlastně vůbec nešlo o imitace, ale o skutečné Lancastery.

Filozof by mohl říci, že pokud jedna věc dokonale napodobuje druhou, pak se touto věcí vlastně stává. Běžný člověk by to vyjádřil jinak: když to chodí jako kachna a kváká jako kachna, je to kachna. Tato úvaha vychází z myšlenky, že rozhodující je fungování - věc je určena tím, co dělá nebo co by mohla dělat. Filozofové i laici tuto metodu bez problémů aplikují na kachnu, ale často se děsí pomyslení, že by takto měli přistupovat k člověku. Lidé nejsou jen tím, co dělají - mají také vnitřní život. Mohou chodit a mluvit, ale to teoreticky dokážou i zombiové nebo auto-maty. Od takových napodobenin nás odlišuje to, že máme vědomou mysl. Možná však nejsme ke svým konkurentům spravedliví. Co kdybychom neměli co do činění se zoufale nepřesvědčivými vlkodlaky a tupými roboty z brakových vědecko-fantastických filmů, ale s tvory, kteří by byli ve všech ohledech neodlišitelní od skutečných lidí? Na tuto

otázku zajímavě odpověděl počítačový vědec Alan Turing.

Turing se narodil roku 1912 v Londýně jako syn britského imperiálního správce v Indii. Spolu se starším bratrem vyrůstal v různých pěstounských rodinách v Anglii, zatímco rodiče pobývali v zahraničí. O vědu se zřejmě začal zajímat ve chvíli, kdy dostal darem knihu Přirozené zázraky aneb, Co by mělo znát každé dítě. Zdá se, že jinak v něm vědecké zájmy nikdo nepodporoval, naopak matka měla strach, že se jeho sklony setkají v anglické základní škole s nelibostí. Její obavy se potvrdily, když ředitel z Sherborne rodičům oficiálně hlásil, že Alan v jeho škole „marní čas“. Turing si ale našel v Sherborne intelektuálního přítele, o rok staršího spolužáka Christophera Morcoma. Když Morcom roku 1930 zemřel na tuberkulózu, Turing tím byl hluboce zasažen, současně to v něm však zřejmě probudilo filozofický zájem o lidskou mysl a o otázku, zda by přítelova mysl mohla přežít jeho tělesnou smrt. Turing nehledal odpověď ve filozofickém hloubání, ale především ve fyzice a matematice.

Na univerzitě v Cambridgi se Turing pustil do zkoumání podstaty počítání. Dokazoval, že jde o poměrně bezděčný myšlenkový postup, který by stejně dobře jako člověk, případně ještě lépe, mohl provádět i stroj řídicí se pevnými pravidly. Například by bylo možné vymyslet přístroj, který by spočítal dělitele libovolného čísla. Jiný stroj bychom mohli naučit pravidla šachu. Turing si byl vědom, že pro každý soubor pravidel není třeba mít samostatný stroj. Představil si „univerzální“ stroj složený z hlavice, pod níž by procházela páska s binárními řadami jedniček a nul. Hlava stroje by uměla tyto číslice číst a psát a mohla by se pohybovat na různá místa pásky podle pravidel stanoveného programu. S dostatkem času a postačující délkou pásky by stroj teoreticky dokázal spočítat odpověď na jakýkoli problém vyjádřitelný binárním kódem. Kdyby stroj nedovedl daný problém vyřešit, potom by jej nebylo možné objasnit po-mocí žádného přístroje řízeného mechanickými pravidly logiky. Univerzální stroj byl teoretickým předchůdcem dnešních počítačů.

Turingův výzkum podstatně pomohl spojeneckým armádám za druhé světové války. Kódovaná sdělení posílaná německými vojenskými silami byla utajována prostřednictvím slavných strojů Enigma. Tyto přístroje

vypadaly jako obyčejný psací stroj, ale zprávu, kterou na nich někdo německy napsal, dokázaly zakódovat pomocí údajně nerozluštitelné šifry. V tajném dešifrovacím středisku v Bletchley Park postavil Turing s pomocníky přístroj zvaný Colossus, který jediný dokázal Enigmu porazit. I když se Colossus neskládal z elektrických obvodů jako dnešní mikroprocesory, nýbrž z ventilů a sacích trubic, pracoval na principu binárních čísel a dovedl za vteřinu prozkoumat 25 000 znaků kódované zprávy a postupem času najít klíč šifry. Přístroj byl stále vylepšován, až nakonec trvalo dešifrování úřední zprávy pouhých několik minut. V době, kdy následkem zrušení lodní dopravy hrozilo, že Británie v průběhu války vyhladoví, mohli Spojenci díky odhalení kódu Enigmy sledovat všechny německé ponorky v Atlantském oceánu.

Málokdo se může pyšnit tím, že by tak významně přispěl k vítězství Spojenců jako Alan Turing. Zatímco si ovšem nacističtí váleční zločinci svobodně žili v Jižní Americe, tvůrce Colossa byl ve vlasti perzekvován. Roku 1952 byl zatčen pro udržování homosexuálního vztahu s jedním manchesterským mladíkem. Nepokoušel se před soudem nic popřít a prohlašoval, že na jeho chování není nic špatného. Byl obžalován a shledán vinným. Namísto ročního uvěznění podstoupil sérii estragonových injekcí, které byly určeny pro snížení libida sexuálních „deviantů“. Jelikož homosexuálové nebyli způsobilí nakládat s tajnými informacemi, musel Turing ukončit svou dešifrovací práci pro vládu. O dva roky později zemřel na otravu kyanidem. Jeho matka byla přesvědčena, že šlo o nešťastnou náhodu, poněvadž podle nakousaného jablka u postele mrtvého se zdálo, že mu kyanid zůstal na prstech po chemickém pokusu. Možná si Turing přál, aby tomu jeho matka takhle věřila, protože pitevní lékař označil případ za sebevraždu. Turingovým dědictvím je celosvětová počítačová revoluce konce 20. století.

Turing byl přesvědčen, že potomci Colossa budou mít jednoho dne mysl stejně jako lidé. Pokud je stroj dostatečně promyšlený a jsou mu zadána správná pravidla, dokáže reprodukovat procesy lidského myšlení prostřednictvím hrubé síly vypočtu. Turing se domníval, že to platí také naopak: „Člověk, který má papír, tužku a gumu a podléhá přísné kázní, je koneckonců univerzální stroj.“ Podle jeho názoru není žádný rozdíl mezi myšlenkovými procesy a podstatou myšlení samého, jde o to, že

přemýšlet znamená kalkulovat, ať již jakýmkoli způsobem. Turing vynalezl jednoduchou zkoušku, nyní známou jako Turingův test, která měla rozhodnout, zda případný promyšlený stroj - kdyby se jej podařilo vynalézt - má vědomí. Existuje mnoho variant Turingova testu, ve všech má ale počítač za úkol přesvědčit člověka, že je lidskou bytostí. Člověk a počítač jsou umístěni každý do jiné místnosti a další osoba jim smí klást otázky, aniž by je viděla. Předpokládejme, že budou komunikovat e-mailem, neboť při telefonickém či jiném spojení by se počítač mohl ihned prozradit syn-tetickým přízvukem. Nedovede-li tazatel určit, který z nich je člověk, pak počítač ve zkoušce obstál a má vědomí. „Koncem 20. století se užívání slov a veřejné mínění změnilo natolik, že bude možné hovořit o tom, že stroje přemýšlejí, aniž by s námi někdo nesouhlasil,“ píše Turing. Žijeme nyní v 21. století a žádný přístroj ještě Turingovým testem průkazně neprošel. Počítače sice porazily nejlepší světové šachisty, ale vítězný „tmavomodrý“ program Deep Blue není schopen vést jednoduchý rozhovor s dospělým člověkem. To ale neznamená, že žádný stroj v budoucnu testem neprojde.

Otázkou je, zda by měl vědomí stroj, který testem projde. Turing sám napsal: „Původní otázku: Mohou stroje přemýšlet?, považuji za tak bezvýznamnou, že nestojí za to o ní hovořit.“ Na univerzitě v Cambridgi navštěvoval semináře Ludwiga Wittgensteina. Třebaže se rakouský filozof soustředil na filozofii matematiky, argumentoval mimo jiné, že údajně soukromý, vnitřní život potřebuje vnější kritéria. Jestliže tudíž jeho vlastnosti nelze vyjádřit veřejně, není možné o myslí jakkoli smysluplně hovořit. V tomto případě by kritéria pro vědomé myšlení stanovená Turingovým testem nejen dostačovala, ale byla by přesně tím, co vědomí obsahuje: inteligentním lingvistickým chováním. Jakmile by tedy nějaký stroj test úspěšně absolvoval, nebylo by o čem dále diskutovat. V běžném životě věříme, že naši bližní jednají vědomě a nejsou to automaty, neboť Turingovým testem ustavičně procházejí. Kdybychom měli sledovat, co říkají a dělají, a pak se ptali: „Ale mají vědomí?“, neměli bychom pro rozhodnutí své otázky žádná další kritéria. K pravidlům našeho jazyka a chápání prostě patří, že inteligentní chování a řeč znamenají totéž co vědomí.

Tento postoj popírá, že by mezi zdáním a skutečností byl v oblasti

užívání jazyka nějaký rozdíl. V příběhu o čínském pokoji, který líčí americký filozof John Searle (* 1932), ale takový rozdíl podle všeho existuje. Searle si představil muže sedícího v uzavřené místnosti, který neumí jediné slovo čínsky a dostává do schránky otázky psané čínskými znaky. Muž si vyhledá dané znaky v tabulkách a vloží do schránky list se znaky, které podle tabulek znamenají správnou odpověď. To je v podstatě totéž, co by dělal počítač, který zdánlivě „umí“ čínsky. Na základě této logiky neumí čínsky ani muž v místnosti, ani počítač. Oba totiž provádějí výhradně bezmyslenkovité manipulace se symboly.

Searle možná hledá porozumění na nesprávném místě. Ačkoli muž v místnosti neumí čínsky, třeba čínsky umí muž spolu s tabulkami, vnímáme-li je jako celek. Jestliže máme vytvořit přesnou analogii s počítačem zpracovávajícím znaky, pak bychom za jazykového uživatele měli považovat celou místnost. Stejně jako neumíme chápání do speciální části mozku čínského mluvčího, nedá se očekávat, že se porozumění bude nacházet v konkrétní součástce počítače. Třebaže celek, ať člověk, nebo počítač, může rozumět čínsky, žádná konkrétní část čínsky umět nemusí. Searle ve svém uvažování pokračuje tím, že nás vyzývá, abychom si představili, že se muž naučí tabulky nazpaměť. Celý systém tak bude zvnitřněn - a on stejně nebude umět čínsky.

Řada lidí takto zřejmě hovoří jazykem, který pro ně není mateřský. Zatímco čínské dítě mluví plynule, ti, kdo se naučili čínsky v pozdějším věku, patrně musí před tím, než si v duchu sestaví čínskou větu, přemýšlet ve svém rodném jazyce. I přes jejich potíže by nebylo spravedlivé říkat, že vůbec čínsky neumějí. Mají ovšem něco, co muži v čínském pokoji chybí; mají zkušenost s věcmi ve světě, k nimž se čínské znaky vztahují. Izolovanost čínského pokoje Searlův argument zdaleka neoslabuje, naopak mu dává větší váhu. Ukazuje, že vědomí je víc než manipulace s pouhými znaky, jíž jsou schopny Turingovy stroje. Z toho nelze dělat závěr, že počítače nikdy nedovedou myslet. Znamená to jen tolik, že mají-li to dokázat, musely by fungovat tak, aby pro ně znaky, s nimiž nakládají, dostaly nějaký smysl. Nebylo by nijak jednoduché zadat do počítače pravidla jazyka. Počítač by také potřeboval získat znalosti o světě podobným způsobem jako my. Tím zachází debata za hranice Turingova testu, neboť stroj by v něm mohl uspět, přestože by

nesplňoval tento požadavek. To neznehodnocuje nástroj, který byl použit pro výrobu testu, pokud máme na paměti, že to, co určitá věc údajně dokáže, je ovlivněno tím, jak se to naučila. Kdyby někdy nějaký stroj uspěl v Turingově testu a zároveň obstál v náročné zkoušce své vzdělávací historie, byla by nevychovanost upřít mu právo na vlastní mysl. Naše neústupnost by patrně prozrazovala, že máme podobný předsudek proti silikonu, jako mívali obhájci duše proti hmotě.

Dawkinsův mem - jak přemýšlejí myšlenky o nás

Když Koperník roku 1530 umístil Slunce do středu sluneční soustavy, lidem začalo svítat, že vesmír možná nebyl stvořen výhradně pro náš pro-spěch. Když Charles Darwin vydal roku 1859 knihu O původu druhů, byli jsme nuceni uznat, že člověk nedostal nadvládu nad přírodou jako dědičné právo. Když roku 1953 Francis Crick s Jamesem Watsonem objevili DNA, vyšlo najevo, že ani naše tělo neslouží našim zájmům, ale sleduje spíše zájmy našich genů. Evoluční biolog Richard Dawkins, který věnoval mnoho sil právě prosazení tohoto názoru, přidal v knize Sobecký gen (1976) závěrečnou urážku: Dokonce ani obsah naší vlastní mysli neslouží našim zájmům. Dawkins se nezaměřil na to, jak a proč vytváříme a sdělujeme myšlenky, nýbrž přichází s tím, že myšlenky se prosazují svou vlastní silou na základě darwinovských zásad.

Dawkins nyní působí jako univerzitní profesor obecného chápání vědy v Oxfordu. Narodil se roku 1941 v Keni, kde jeho otec sloužil za druhé světové války. Do Anglie se rodina vrátila, když bylo chlapci devět let. Roku 1959 začal studovat zoologii v Oxfordu. O pár let předtím Crick s Watsonem objevili dvojité šroubovitou strukturu DNA a mikrobiologové předstihli zoology a přírodovědce v podávání popisů přírody. Dawkins se ze zoologa proměnil v evolučního biologa, ale ponechal si zoologické nástroje zkoumání spolupracujícího a soupeřivého chování a aplikoval je na obyvatele mikrobiologické říše: na geny. V řadě svěžím stylem psaných knih, začínající Sobeckým genem, se pustil do mapování přírodní historie toho, čemu říká „řeka z Ráje“ - toku informací předávaných po věky v genomech živých věcí.

Dawkins prosazuje myšlenky Američanů George Williamse a Roberta Traverse a Britů Williama Hamiltona a Johna Maynarda Smithe. Tito vědci vypracovali teorii, že síly přirozeného výběru - při němž v ekosystému přežívají a šíří se ty vlastnosti, které se nejlépe přizpůsobí prostředí - nefungují na úrovni druhu, a dokonce ani na úrovni jedinců v jeho rámci, nýbrž na úrovni genu. Argumentují následovně. Představme si, že by se živočišný druh v zájmu každého svého člena choval tak, že nashromáždí společný sklad potravin na zimu. Zájmům každého jedince

daného druhu ale bude porušit dohodu a spořádat co nejvíce potravy, zatímco ostatní ji budou shromažďovat. Lidé mohou mít charakteristické představy o spolupráci a společném dobru, které jim říkají, aby takhle nejednali, byť by byl jejich altruismus často jen osvícenější formou sobectví nebo strachem z potrestání. Nižší tvorové však takové pocity nemají k dispozici a jejich sobectví se nemá možnost stát „osvíceným“. Druh jako takový nemůže kolektivně jednat v obecném zájmu, protože takový cíl by narážel na protikladné zájmy jeho sobeckých členů. Nejde o to, že jednotliví červi, mravenci či bacily nejsou schopni jednat nezištně; pouze to znamená, že členové druhu, kteří se tak chovat budou, brzy vyhynou a šťastnou budoucnost ponechají jedincům sobeckým.

Uvedená analýza se opakuje na úrovni jedince. V přírodě existuje bezpočet případů, kdy tvorové jednají proti vlastnímu pudu sebezáchovy, například když skřivani obětují vlastní bezpečí kvůli mláďatům. Čí zájmy se zde prosazují? Nejsou to zájmy malých ptáčat - pokud víme, holátka matku nenutí, aby opustila hnízdo a odlákala dravce. A jistě nejde o zájem matky, jíž její mláďata na oplátku nic nedají a která někdy pro své starosti končí v tlamě hladového vlka. Dawkins soudí, že jedná v souladu se zájmy svých genů, které jsou zároveň přítomny v těle mláďat a - když se matka obětuje - spíše se jim podaří přežít a reprodukovat se v budoucích generacích skřivanů. Je významné, že tento proces probíhá zcela bezděky. Není tomu tak, že by její geny „chtěly“, aby se tak chovala, nebo ji k tomu nutily - ony ostatně ani nevědí, že existuje. Geny způsobující u své „hostitelky“ toto chování mají prostě větší naději k přežití a rozmnožení se ve světě než geny tvořící sobecké skřivany, kteří uletí a nechají mláďata sežrat. Jelikož jsou geny základní jednotkou replikace, padá odpovědnost na jejich vrub. Přesněji řečeno, geny nejsou s to jednat v zájmu svém ani v zájmu jiných genů, ony prostě fungují tak, jak fungují, a nejlépe prospívají ty, které fungují sobecky ve smyslu co nejlepší podpory vlastní replikace.

Co se týče lidí, ti svými geny takto ovládnání nejsou. Jak poznamenává Dawkins, zrazujeme zájmy genů pokaždé, když použijeme antikoncepci. Lidská mysl se svou vůlí a vrtochy si může v podstatě dělat, co se jí zlíbí. Přes obavy z eugeniky a dětí sestavených na přání jsme se nyní přiblížili tomu, že budeme schopni genetickým inženýrstvím přímo

měnit strukturu DNA. Dawkinse ovšem napadlo, že to, co podle něho platí pro geny, může fungovat i u ostatních skutečností, které mají tu vlastnost, že se množí. Mimo jiné ji mají i myšlenky. Například si všimnete, že si broukáte písničku, za chvíli si vzpomenete, že jste ji slyšeli v rádiu, a později slyšíte, jak si ji začne notovat váš kolega. Pokud je to chytlavý šlágr, můžete se přistihnout, že si ji broukáte pořád dokola, přičemž pokaždé budete tento „mem“, jak jej Dawkins označuje, předávat dalším lidem.

Všechny myšlenky, módy, fráze a dovednosti jsou nakažlivé. I filozofické nástroje představené v této knize, včetně memů, lze v tomto smyslu považovat za memy. Jakožto lidské bytosti máme zřejmě sklon napodobovat druhé. Právě opakováním jejich projevů děláme první kroky v učení. Také považujeme za moudré napodobovat myšlenky a způsoby těch, kdo jsou nejúspěšnější, ať již jde o kravaty pana prezidenta, či dietu známé herečky. Mimikry mohou být pro přežití tak důležité, že tomu nemůžeme zabránit. Dawkins tvrdí, že memy jsou vlastně stejně podstatnou součástí lidské evoluční výbavy jako samotné geny. Přežili jsme jako ti nejvhodnější nejen proto, že nás geny vybavily silným tělem a chápavým palcem v opozici k ostatním prstům, ale také proto, že díky memům ovládáme své prostředí pomocí nástrojů a dovedností. Jako si včely budují úly a ptáci hnízda, lidé vytvářejí pro podporu svého přežití artefakty. Od včel a ptáků se lišíme tím, že naše vlastní výtvořiny nejsou součástí genetické výbavy. Ptáci se očividně nemusí učit, jak se staví hnízdo, zatímco schopnost vyrábět automobily není něco, s čím se člověk rodí. Třebaže se lidský genom vyvíjí v průběhu věků, memy během generačního předávání a adaptování usilují o vlastní evoluci. Některé memy, například určité organismy, se rozmnožují závratným tempem, přičemž nežijí příliš dlouho, jiné se zas vyvíjejí dlouhou dobu a pak přetrvávají po tisíciletí. Příkladem prvního druhu je módní barva oblečení, která se mění každou sezónu, případy druhého typu bývají kontroverznější - výrazným příkladem jsou náboženská hnutí.

Po této úvaze může působit deprimujícím dojmem skutečnost, že ač se můžeme zabývat svými nápady, samotné nápady mají jediný cíl: množit se. Jsou stejně sobecké jako sobecký gen a Dawkins jejich fungování

popisuje silnými výrazy. Memy podle něj „infikují“ náš mozek „jako viry“. Když slyším chytlavou melodii, kterou si někdo hvízdá, napadne mem můj mozek jako „parazit“ a pak se přenáší na mozky druhých, stejně jako virus parazitující na buňkách organismu, aby vytvořil další kopie sama sebe. A stejně jako jsou, řekněme, geny způsobující rakovinu i memy mají dobrou schopnost se šířit, i když to nemusí být dobré pro jejich hostitele. Například tisíce lidí se ve středověku nakazilo myšlenkou, že když se budou pravidelně bičovat a postit, Bůh se spokojí s jejich sebe-trýzněním a nepotrestá je morovou ranou. Jejich snaha vedla k jedinému výsledku - snížili svoji odolnost vůči moru, takže mnoho z nich na něj zemřelo. Stejně zbytečná byla antisemitská tradice v Evropě, která nepři-nesla jen vraždu asi šesti milionů Židů za holokaustu, ale i smrt svým čelním představitelům koncem druhé světové války. Některé memy pro nás mohou být tak špatné, že ničí své vlastní prostředky šíření. Ze zřejmých důvodů se myšlenka vyskočit z okna výškové budovy nikdy nebude těšit obecné podpoře.

Na druhé straně memy, jako je schopnost řídit auto nebo počítat do deseti, jsou prospěšné podobně jako geny podporující ostrý zrak či rychlé nohy. Jelikož máme pro zvažování myšlenek omezený čas a některé nauky se přitom vzájemně vylučují, všechny memy musí o naši pozornost bojovat. Dosahují toho mimo jiné tak, že nám přinášejí užitek a pomáhají nám přežít či uspět v konkrétních situacích. Není tedy divu, že vynálezy jako oheň, teplé oblečení a lék proti neštovicím se odjakživa těšily vynikající kooperaci s lidskou myslí. Pokud jde ovšem o memy, výhody, které svým nositelům přinášejí, jsou pouze dílem náhody. Pokud z této výhody plyne, že se jim otevře větší počet myslí, pak je to dobré a potěšitelné, ale nejpodstatnější je infikovat jich co nejvíce bez ohledu na možné následky. Jakmile je jednou přijmeme, bývá velmi těžké je vyměnit. Za nápadný příklad Dawkins označuje náboženskou víru. Tím, že se mem víry posiluje špatnou pověstí navršenou na nevěřícího Tomáše, ochromuje kritické schopnosti, jež by jej jinak zpochybnily a vymýtily. Dalším příkladem jsou memy teorií spiknutí, jejichž obrana tkví v tom, že čím méně důkazů pro spiknutí existuje, tím mocnější a mazanější musí spiklenci nutně být. Také víru v ufony lze připsat na vrub zbloudilému memu, který byl vynalezen ve

čtyřicátých letech 20. století ve Spojených státech a od té doby se zdařile šíří. Některé memy se nás natolik zmocní, že nám úplně přebudují mozek, aby byl vstřícnější vůči dalším podobným memům. To, co začíná jako názor, se stává životním po-stojem. Takto patrně fungují paranoidní pocity. Jakmile si jednou začneme představovat, že má partner milostný poměr, začneme si veškeré jeho chování vykládat jako tajnůstkářství. Pak si položíme otázku, proč by měl mít poměr, a začneme zpochybňovat i další věci, jež se týkají nás samých. Dawkins tyto memy pokládá za mentální viry, které napadnou hostitelovu mysl podobně, jako počítačový virus napadá operační systém počítače. Dawkins nás upozorňuje, že v případě náboženství se nám mem dostane do krevního oběhu v době, kdy máme slabou obranyschopnost - když jsme malé, naivní děti.

Kvůli uvedenému postoji je Dawkins stejně proslulý svým ateismem jako biologickými teoriemi. Je dosti pochopitelné, že nábožensky založení lidé neuvítali jeho tvrzení, že jsou sužováni jakousi duševní nemocí, s radostným úsměvem. Namítají například, že náboženské názory nejsou bez užitku. Mohou nás vést ke šťastnějšímu a optimističtějšímu náhledu na život a každopádně inspirovaly mnoho velkých uměleckých děl a stály za občanským pokrokem. Z toho však nevyplývá, že jsou pravdivé. Ukazuje to, že se dobře šíří memy, které jsou vhodné nejen především pro biologické přežití (odevzdáme-li desátek církvi, zůstane nám méně prostředků na jídlo a přístřeší), ale také pro věci, které pokládáme za důležité, ať již se jedná o cokoli. Na tomto principu nefungují pouze náboženské memy. Horolezectvím počínaje a revoluční politikou konče, ve volném čase sloužíme zájmům svých citů a myšlenek se stejným nadšením, s jakým usilujeme o sebezáchovu. V minulém století nás ideologické viry přiměly k tomu, abychom nakupily tolik jaderných zbraní, že by snadno několikrát zničily celý svět. Tak jako geny, memy jsou dobře či špatně přizpůsobené prostředí, v němž se nacházejí. A pokud je to pro-středí bláznivé, pak se vždycky najde spousta memů, které se v něm cítí jako ryba ve vodě. Zdravotní stav lokality podstatně závisí na tom, jaké memy vytvářejí jeho kulturní kontext.

Při této debatě vznikl umělý rozdíl mezi „oni“ a „my“. Když se ptáme,

kdo drží volant, zda my, nebo naše memy, nesmíme zapomínat, že možná určité memy raději přenášíme do hranic své osobnosti, než abychom je považovali za vnější vlivy. Postupy racionálního myšlení, které nám umožňují rozlišovat dobré a špatné memy, jsou samy o sobě také memy, přesto o nich neuvažujeme jako o nepřátelských cizincích, jimž se nějak podařilo nakazit náš mozek. Takové memy byly ve svém prosazení patrně tak úspěšné, že s námi udržují podobný vztah jako mitochondrie pro-dukující energii, které napadly buňky našich předchůdců již před miliardami let a bez nichž bychom zemřeli. Určité memy, jako představy o dobru a zlu či pravdě a lži, nepředstavují pro duševní život jen něco na-víc, ale jsou součástí toho, co nás činí lidmi.

Přes počáteční bystré náhledy zatím memetika neprokázala, že je plodným polem myšlení. Většina publikací (a ještě více internetových stránek) o memech bohužel neobsahuje nic než nesmysly. Značná část textů pochází od radikální skupiny samozvaných filozofů či profesionálů, kteří tím jen touží přidat další kousek na svou chaotickou hromadu postmoderního haraburdí. Slabina memetiky jako vědy ovšem nesouvisí přímo s nedostatky řady jejích propagátorů. Srovnání mému s genem je pouhá analogie, navíc mírně pokulhávající. Memy se na rozdíl od genů, které mají povahu částic, mohou vzájemně mísit. Memy se také přizpůsobují prostředí během života hostitele a pak mohou být na jeho potomky pře-dány beze změn. Naopak geny se nemohou vlivem činnosti svého hosti-tele měnit, ale pouze přežívají nebo nepřežívají do další generace. A co je nejdůležitější, před nástupem genetického inženýrství mohly nové geny vznikat jen náhodnou mutací. I když některé memy vznikají také tak, v jakémsi „záblesku inspirace“, řada jiných se vědomě utváří tvrdou prací účelového myšlení a argumentace.

Dávno před objevem genetického inženýrství jsme rozvinuli schopnost přímo měnit získané představy a instinkty. Memetické inženýrství, neboli jinými slovy rozumové uvažování, je obecně známé a dává nám schopnost naše memy ovládat. V duševní sféře, na rozdíl od oblasti tělesné, jsme se naučili s replikačními jednotkami zacházet ještě předtím, než jsme věděli, k čemu slouží. Ale jak nám bohužel potvrdí oběti války a ideologického pronásledování, podobně jako u genetického inženýrství je tato manipulace poněkud nespolehlivá.

Derrida a dekonstrukce - rozebírání myšlenek

Roku 1938 stvořil americký kreslíř Bob Kane Batmana, slavnou komiksovou postavu, která v ulicích města Gotham zápasí se zločinem. Na rozdíl od stejně populárního Supermana obdařeného nadpřirozenými schopnostmi Batman protivníky likviduje neozbrojený, vybaven pouze univerzálním pásem. Nejvýraznější odlišnost mezi oběma postavami je však v jejich motivaci. Zatímco Supermanovi jde v první řadě o pravdu, spravedlnost a bezpečnou Ameriku, Batman se pouští do boje s lotry a bídačky proto, že mu podlý zloděj zavraždil rodiče. Batman se touží pomstít. Tuto vlastnost podtrhl roku 1986 Frank Miller ve filmu *Temný rytíř se vrací*, který ho líčí jako brutálního strážce pořádku, stejně duševně pokřiveného, jako jsou jeho nepřátelé. Použijeme-li terminologii francouzského filozofa Derridy, Batman „dekonstruuje“ pojem hrdiny. Příběh ukazuje, jak je zdánlivě jasná a zřetelná představa propletena se svou antitezí. Nejenže bez nepřátelství a zločinu nevzniká příležitost pro hrdinství, ale tyto vlastnosti hrají roli v samých hrdinských činech - například když Batman násilím bojuje proti Klaunovi, Dekonstrukce v širším smyslu je způsob, jak vynášíme na světlo rozpory skryté v zavedených pojmech a názorech. Bez Klauna by Batman nebyl oslavovaný hrdina, ale jen muž ve směšném oblečku.

Jacques Derrida se narodil v židovské rodině v Alžírsku. Po pádu Francie roku 1940 započaly ve francouzském Alžírsku nacistické perzekuce Židů, i když zde nebyl žádný německý okupant. Židovské děti byly vyčleněny do zvláštních škol a učitelé propuštěni bez větších protestů svých kolegů. Po osvobození spojeneckými armádami zachovala „svobodná“ francouzská vláda rasové zákony ještě půl roku. Derrida po celý zmíněný rok neviděl důvod, proč by měl docházet do školy. Snil o tom, že se stane fotbalistou, ale když zjistil, že nemá dost velký talent, odešel v devatenácti letech studovat do Francie. Roku 1952 byl přijat na pařížskou *Ecole Normale Supérieure* a přidružil se k řadě radikálně levicových sdružení. Poté co slyšel rozhlasový pořad o Albertu Camusovi (1913-1960), se dal zapsat na kurzy filozofie. Měl velice

pestrou řadu studijních neúspěchů, od propadu u bakalářských zkoušek roku 1947, přes dvě nepřijetí na pařížskou školu až po nezdar při prvním pokusu o učitelskou kvalifikaci. Navzdory tomu později vyučoval filozofii na Sorbonně a americké Yaleově univerzitě. Veřejně se zasazoval o konec apartheidu v Jižní Africe a svobodu projevu v komunistickém Československu. Roku 1982 navštívil Prahu, a přestože se jen účastnil bytového semináře disidentů a zašel ke Kafkovu hrobu, úřady ho zadržely na základě smyšleného obvinění, že přechovává drogy.

Větší polemiky ovšem vyvolávají Derridovy filozofické názory než jeho politické postoje. V britském tisku se o něm například hodně psalo roku 1992, když několik starších členů cambridžské univerzity nesouhlasilo, aby mu byl udělen čestný doktorát. O záležitosti se hlasovalo, a ač dopadla poměrem 336 : 224 v Derridův prospěch, bylo to poprvé za dvacet devět let, kdy bylo třeba hlasování. Konflikt svědčí o přetrvávající podezřívavosti, s níž na sebe pohlížejí angloamerická a kontinentální filozofická tradice. Tváří v tvář obviněním ze šarlatánství a nejasnosti zůstává Derrida dobré mysli a odmítá brát takové kritiky příliš vážně. V rozhovoru z roku 1983 prohlásil, že nevyhledává zbytečné potíže. Tvrdil, že ti, kdo údajně označují jeho dílo za neproniknutelné, mu naopak velmi dobře rozumějí:

"Nikdo se nezlobí na matematika nebo lékaře, jemuž by vůbec nerozuměl, nebo na člověka, který hovoří cizím jazykem, posteskl si. „Proč chceme po filozofovi, aby byl snadný, ale nežádáme to po vědcích, kteří jsou pro stejné čtenáře ještě méně srozumitelní?“

Nejsou to však jen laici, kdo vytýká Derridovi nesrozumitelnost, nýbrž často i profesionální myslitelé, kteří strávili desítky let studiem filozofie a podezírají ho, že nepřístupným prozaickým stylem maskuje preciznost a argumentační hloubku. Britský lékař a filozof Raymond Tallis kdysi poznamenal: „Když císař vyměňuje šatník, obvykle nakupuje v Paříži.“ Derridovy práce rozhodně jsou nejasné a filozof odmítá jakékoli kanonické formulace svých názorů. Je totiž přesvědčen, že významy nelze po-chopit „všechny najednou“ pomocí šikovného pojmu. Žádná definice de-konstruktivismu není postačující. V dopise japonskému profesorovi Isuzuovi z července 1983 píše:

Dekonstrukce není metoda a nelze ji v metodu změnit... Je pravda, že v jistých kruzích (univerzitních či kulturních, zejména ve Spojených státech) technická a metodologická „metafora“, která se zdá být nezbytně spojena se samotným slovem „dekonstrukce“, zavádí špatným směrem... Nestačí říci, že dekonstrukci není možné redukovat na nějakou metodologickou instrumentalitu či na soubor pravidel a transponovatelných postupů. Nepomáhá ani tvrdit, že každá dekonstruktivní „událost“ zůstává singulární či v každém případě co nejbližší něčemu, jako je idiom či podpis. Rovněž je třeba jasně říci, že dekonstrukce není ani čin nebo operace.

Poté co Derrida vyřadí uvedené přístupy, přechází k tomu, že „slovo dekonstrukce získává stejně jako ostatní slova svou hodnotu jedinečně ze zápisu v řetězci možných substitucí, jimž se příliš lehkovážně říká kontext“. Máme-li jí rozumět, musíme vidět, jak funguje.

Derrida ilustruje dekonstrukci příkladem z dějin filozofie. V dialogu Faidros Platón vypráví mýtus o Thotovi a Thamovi - bohu, který vynalezl písmo, a egyptském králi, jemuž bůh svůj výtvar nabídl. Thamus dar odmítne, neboť soudí, že jeho nebezpečí převáží jeho užitek pro lidstvo. Písmo na druhé straně nabízí novou podobu kulturní paměti, která může uchovat daleko víc informací, než kolik se předává ústním podáním z generace na generaci. Pokud se však už lidé nebudou muset zatěžovat učením věcí nazpaměť, jelikož si nyní mohou vše vyhledat v knihách, jejich paměťové schopnosti zakrní. Knihy také odsouvají stranou inspirujícího učitele a bez jeho vedení může žák snadno špatně pochopit to, co čte. Thamus má také obavy, že se tím oslabí sociální pouta otcovského posvěcení a synovského závazku. Tato vazba zaručuje, aby učitel žákovi předával pravé poznání - vždyť vospělý a moudrý učitel má větší autoritu než papír a inkoust. Zatímco lidský učitel může poznání v mysli jednotlivců oživit, psaní poskytuje jen jakési rutinní učení, mechanickou pomůcku pro výrobu napodobenin poznání. Ještě dnes na Západě pohlížíme svrchu na ty, kdo se všechno naučili z knih, jako by se tím nějak snižovaly jejich znalosti nebo to znamenalo, že tomu doopravdy nerozumějí. Podle Derridy je nadřazenost řeči nad psaním předsudek, který je zapuštěný do západní filozofické a náboženské tradice.

Derrida si všímá, že kdykoli Platón ve Faidrovi zmiňuje „dobré“ užití jazyka a paměti, uchyluje se k metaforám odvozeným z písemné praxe. Věci, které dostávají v příběhu kladnou hodnotu, jako je řeč, živá paměť a přítomnost učitele, jsou definovány v protikladu s tím, co je ohrožuje. Řeč například není pojata jako cosi úplně odlišného od psaní, ale jako „dobrý“ typ psaní, který „je vepsán do duše žáka“. Informace uložená v lidské paměti, a nikoli v textech, je podobně popisována metaforami rytí a nápisů. Takové použití podobenství je možné pokládat za vedlejší ve vztahu k hlavnímu toku textu, nebo za povrchní pro jeho význam. Platón mohl užít jiné metafory nebo metafory vůbec neužívat, ale Derrida trvá na tom, že adekvátní čtení textu je musí brát v úvahu.

Hodnota Derridovy práce spočívá v tom, že nás učí vidět stopy věcí, které jsou z pojmů a popisů vyloučeny, neboť právě tyto mezery je vlastně umožňují. Pojem bratrství například implikuje, že existují lidé, kteří ne-jsou moji bratři a na něž se takové spojení nevztahuje. (Klub, jehož členem je každý, není žádný klub.) Abych mohl do tohoto pojmu zahrnout své bratry, musí existovat někdo, koho vyloučím. Když si to uvědomíme, máme možnost učinit morální rozhodnutí: zda si pojem zachovat, anebo jej vyměnit. Jak říká Derrida:

Musíme zkoumat modely a jejich historii a pak se je nepokoušet podkopat, abychom je zničili, nýbrž změnit je a vynalézt nové způsoby psaní - jako formální útok, ale z etických, politických důvodů.

Dekonstrukce nás ponouká, abychom nově promysleli základy svých praktik, pojmů a hodnot. Můžeme pokračovat dál dosavadním způsobem, nebo raději hledat nové hodnoty a identity. Když se díváme, co bylo opominuto (a uvažujeme, jak to uchopit), je třeba přitom nezapomínat, že nová identita bude zároveň nutně vylučovat určité skupiny osob a nové pojmové soustavy nutně vyloučí určité myšlenky. Ať se rozhodneme jakkoli, pokud své náhledy dekonstruujeme, budou upřímnější a méně dogmatické.